

The Rediscovery of Xenophon's Cyropaedia in the Early Modern Period, A Handbook for European Princes

Ahmad Fazlinejad*

Abstract

In studies of ancient Greek historiography, Xenophon's *Cyropaedia* has always been of interest, both as a literary model and as a book for Teaching governance. This work is also important for understanding the place of the Iranian style of governance among the thought trends of ancient Greece. Although Xenophon's writings about Cyrus' life and actions have been widely criticized and evaluated by scholars, there is no doubt about the influence of these writings on historians, political thinkers, and rulers of Europe in later periods. Xenophon's *Cyropaedia* is considered the most important surviving historiographical text of the classical ancient era, both in the field of political philosophy, in the field of romantic literature, and as a guide to teaching governance. The present study, using a historical method and a descriptive-analytical approach, examines the role of the *Cyropaedia* in three important movements in European history in the early modern period: the Italian Renaissance, the Reformation, and the Enlightenment. The research findings show that among the Greek and Roman texts of the ancient period, Xenophon's *Cyropaedia* had the greatest impact on European thought and monarchical systems from the Renaissance to the French Revolution.

Keywords: Xenophon's *Cyropaedia*, Renaissance, Reformation, Age of Enlightenment, Political Philosophy.

* Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University,
Shiraz, Iran, fazlinejad@shirazu.ac.ir

Date received: 08/04/2025, Date of acceptance: 08/10/2025

Introduction

The present study investigates why and how Xenophon's *Cyropaedia*, the Greek historian and philosopher, was rediscovered in early modern Europe. Among Greek authors, Xenophon possessed extensive knowledge and firsthand experience regarding the political structure of the Achaemenid Empire, as well as a deep understanding of its early rulers—particularly Cyrus the Great, its founder. In *Cyropaedia*, Xenophon not only describes Cyrus's style of governance for a Greek readership through a synthesis of history and biography, but also articulates his own ideas concerning the ideal kingship and the qualities of a good king. After Xenophon, other thinkers and political philosophers continued to study this work, and it attracted the attention of many rulers—from Alexander the Great to Roman emperors.

In early modern Europe, Xenophon's *Cyropaedia* was among the most significant Greek works to be translated and studied by historians and political thinkers. Monarchs and leaders across European countries welcomed it as a handbook of political theory and practice. The central question of the present study is why and how, among the many historical, philosophical, and political works of classical antiquity, Xenophon's *Cyropaedia* attained such prominence finding its way into royal courts, libraries, and intellectual circles.

Materials and Methods

This study has been conducted using a historical method with a descriptive–analytical approach. The materials and data necessary for analysis and evaluation were collected and organized from primary sources dating to both antiquity and the early modern period. First, through an examination of the prevailing political and philosophical currents of the ancient Greek world, the significance of *Cyropaedia* among the works of historians and philosophers, as well as Xenophon's purpose in writing the life of Cyrus the Great, are considered. In the next stage, the intellectual and social contexts and the reasons behind the interest of early modern European writers and philosophers in *Cyropaedia* are explored.

The focus of this study is on the role of *Cyropaedia* during the early modern period as a handbook for European princes and on its influence in shaping political systems based on patriarchal monarchy rather than lordly lordship.

Discussion and Results

Xenophon's *Cyropaedia* attracted the attention of European thinkers and rulers through three major intellectual currents in early modern history. The first occurred during the Italian Renaissance and its subsequent spread to other countries. In this phase, the translation of *Cyropaedia* into various European languages enabled historians and political philosophers to become acquainted with Cyrus the Great's model of governance and to compare him with other rulers of the ancient world. During this period, Machiavelli referred to Cyrus in his works as a monarch who could serve as a model for contemporary rulers.

The second phase corresponds to the period of the Reformation and its aftermath, during which Xenophon's *Cyropaedia* became one of the most widely translated and studied works by European scholars. In Germany, France, and England—countries where the Reformation brought fundamental changes to the relationship between religion and the state—*Cyropaedia* emerged as a key text in political thought and a practical guide for rulers. In England, during the reigns of Queen Elizabeth I (1558–1603) and James I (1603–1625), Xenophon's work was a favorite in both the royal court and political and literary circles. In France, it was among the influential works shaping the thought of Jean Bodin (1530–1596), the political philosopher of the tumultuous Reformation era.

In his renowned work, *The Six Books of the Republic*, Jean Bodin compares three types of monarchy: hereditary royal monarchy, lordly monarchy, and tyrannical monarchy. Drawing on Xenophon's *Cyropaedia* and referencing the kingdoms of the Medes and the Persians, Bodin classifies Cyrus's monarchy as a royal monarchy in which the ruler exercises authority to improve the welfare of society. In this respect, he distinguishes it from both lordly and tyrannical forms of monarchy.

The third phase in early modern Europe corresponds to the Enlightenment, which many historians date from the end of the Thirty Years' War and the signing of the Treaty of Westphalia in 1648 to the outbreak of the French Revolution in 1789. During the Enlightenment, European historians and thinkers' interest in antiquity and powerful monarchies, such as the Achaemenid Empire and the Roman Empire, led to the creation of numerous works about these states. In this period, Xenophon's *Cyropaedia* not only continued to be regarded as a valuable text in political thought and ancient history, but also inspired writers to produce histories and narratives about the Achaemenids. For instance, the German historian Arnold

Hermann Ludwig Heeren (1760–1842) authored *History of the Achaemenid Empire*, in which he described Cyrus based on Xenophon's account.

In the final years of the eighteenth century, *Cyropaedia* attracted the attention of the founders of the newly established United States. Thomas Jefferson (1743–1826), among others, studied the work as a guide to kingship and recommended it to his contemporaries.

Conclusion

The findings of this study indicate that, among the historical and philosophical works of classical antiquity, Xenophon's *Cyropaedia* was more than any other text recognized in early modern Europe by translators, political thinkers, and rulers as a model of ideal governance. The translation and study of this work ensured that Cyrus the Great remained one of the most celebrated ancient rulers, and in some early modern monarchies, *Cyropaedia* was used as a handbook for governance, taught and consulted within royal courts.

Bibliography

- Ahd-e Atiq [The Old Testament], Ketab-e Ezra, bab-e chaharom; Ketab-e Ester, bab-ha-ye sheshom va dahom. [in Persian].
- Aristotle (1349). *Siyasat* [Politics], translated by Hamid Enayat, Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Ketabha-ye Jibi. [in Persian].
- Berlin, I. (1398). *Vic ova Herder: Do barrasi dar Tarikh-e andisheha* [Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas], translated by Edris Ranji, Tehran: Qoqnoos. [in Persian].
- Bodin, Jean (1903), *The Six Books of a Commonweale*, translated by: Richard Knolles, London, the Worshipful Company of Goldsmiths.
- Burke, Peter (1966), "A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700", in: *History and Theory*, Published By: Wiley, Vol. 5, No. 2, pp. 135-152.
- Chernyakhovskaya, Olga (2018), "Mechanisms of Peasure according to Xenophon's Socrates", in: *Plato and Xenophon comparative Studies*, edited by: Gabriel Danzig, David Johnson, Donald Morrison, Brill. Leiden. Boston, pp. 318-339.
- Ciccolella, Federica (2024), "The Divine Language: Greek in a Sixteenth-Century German School", in: *Reading, Writing, Translating: Greek in Early Modern Schools, Universities, and beyond*, edited by Johanna Akujarvi & Kristina Savin, Lund University, pp. 65-88.
- Cicero (1958-60), *Letters to his friends*, trans, W. Glynn Williams. Vol 3, Cambridge, Harvard University press.
- Clark, George (1964), *The Seventeenth Century*, New York.
- Cook, James Wyatt (2006), *Encyclopedia of Renaissance Literature*, Fact on File, Inc, New York.

429 Abstract

- Cramise, John (2002), *Kingship and Crown finance under James VI and I 1603-1625*, the royal historical society the Boydell press.
- Dipiero, T. (2006). "Le Grand Cyrus (Madeleine de Scudéry, 1649–1653)". In F. Moretti (Ed.), *The Novel, Volume 2: Forms and Themes* Princeton: Princeton University Press, pp. 152-160.
- Ellis, Anthony (2015), "Herodotus and God in the Protestant Reformation", in: *Histos Supplement*, 4, 173-245.
- Elyot, Thomas (1883), *The Book named the Governour*, edited from the first edition of 1531, by Henry Herbert Stephen Croft, In two Volumes, Vol I, London, Kegan Paul, Trench & Co, Paternoster Square.
- Endelman, Gary and Mehta, Cyrus D (2013), "How Cyrus' View of Religious Toleration May Have Inspired the American Constitution", in: [Https://blog.cyrusmehta.com](https://blog.cyrusmehta.com)
- Erasmus, Desiderius (1977), *The Education of a Christian Prince*, translated by Neil M. Cheshire and Michael J. Heath, Cambridge University Press.
- Filmer, R. (1396). Pedarsalar [Patriarcha], translated by Ali Ardestani, Tehran: Negah-e Moaser. [in Persian].
- Gattschalk, Louis (1951), *Europe and the Modern World*, Chicago, Scott, Foresmen and Company.
- Georges, Pricles (1994), *Barbarian Asia and the Greek experience, from the Archaic period to the Age of Xenophon*, the Johns Hopkins University Press.
- Heeren, Arnold. H (1846), *Historical Researches into the Politics, Intercourse, and Trade of the Principal Nations of Antiquity*, Vol 1: Asian Nations. Persians, Phoenicians, Babylonians. Translated from the German, London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.
- Herder, Johan Gottfried (1800), *Outlines of a Philosophy of the History of Man*, translated from the German, by T. Churchill, Bergman Publishers, New York, London.
- Humble, Noreen (2017), "Xenophon and the Instruction of Princes", in: *The Cambridge Companion to Xenophon*, edited by Michael A. Flower, Cambridge University Press, pp. 416-434.
- Humble, Noreen (2018), "Erudition, Emulation and Enmity in the Dedication Letters to Filelfo's Greek to Latin Translations", in: *Francesco Filelfo, man of letters*, edited by: Jeroen De Keyser, Brill, Leiden. Boston, pp. 127-173.
- Humble, Noreen (2020), "Worn out in the Reading: Xenophon's *Cyropaedia* in the Sixteenth Century", in: *Ancient Information on Persia Re-assessed: Xenophon's Cyropaedia*, Proceedings of a Conference Held at Marburg in Honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017, edited by Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 341-366.
- Ianziti, Gary (2012), *Writing history in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the uses of the past*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- James I (1887), *Basilicon Doron or his Majestys instructions to his dearest sonne Henry the Prince*, written by King James I, reprinted from the excessively rare privately- printed edition of Edinburgh, 1599, London, printed by Werthelmer, Lea & Co, circus place.

- Jerlerup, Torbjörn (2003), "The Renaissance, and the Rediscovery of Plato and the Greeks", in: *Fidelio, Journal of Poetry, Science, and Statecraft*, Vol. 12, No. 3 Fall 2003, pp. 36-55.
- Kunawt, W. (2535). Arman-e Shahriyari-ye Iran-e Bastan az Ksenophon ta Ferdowsi az ruy-e athar-e nevisandegan-e Yunan va Rom va Iran [The Ideal Kingship in Ancient Iran from Xenophon to Ferdowsi Based on the Works of Greek, Roman and Iranian Authors], translated by Seif Al-Ddin Najmabadi, Tehran: Entesharat-e Edare-ye Kol-e Negaresh, Vezarat-e Farhang va Honar; Chapkhane-ye Ziba. [in Persian].
- Loloi, Parvin (2010), "Portraits of the Achaemenid Kings in English Drama: Sixteenth–Eighteenth Centuries", in: *The World of Achaemenid Persia History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, edited by John Curtis and St John Simpson, Proceedings of a conference at the British Museum 29th September–1st October 2005, I.B. Touris & Co Ltd. London. New York, pp. 33-40.
- Luther, Martin (1960 A), "An Open Letter to the Christian Nobility of the German Nation", in: *Three Treatises Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press.
- Luther, Martin (1960 B), "The Babylonian Captivity of the Church", in: *Three Treatises Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press.
- Machiavelli, N. (1366). Shahryar [The Prince], translated by Dariush Ashuri, Tehran: Nashr-e Parvaz. [in Persian].
- Machiavelli, N. (1388). Gofarha [Discourses], translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Khvarazmi. [in Persian].
- Marraro, Howard R (1943), "Unpublished Correspondence of Jefferson and Adams to Mazzei", in: *The Virginia Magazine of History and Biography*, Vol LI, No. 2, pp. 113-133.
- Matijasic, Ivan (2018), *Shaping the canons of ancient Greek historiography: imitation, classicism, and literary criticism*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston.
- McCabe, Ina Baghdiantz (2008), *Orientalism in early modern France: Eurasian trade, exoticism, and the Ancien Régime*, Berg, Oxford. New York.
- Millicent Sowerby, Emily (1983), *Catalogue of the Library of Thomas Jefferson*. 5 Books, Washington, D.C.: The Library of Congress, 1952-59.
- Mojtabayi, Fathollah (1352). Shahr-e Ziba-ye Aflatun va Shahi-ye Armani dar Iran-e Bastan [Plato's Beautiful City and Ideal Kingship in Ancient Iran], Tehran: Anjoman-e Farhang-e Iran-e Bastan. [in Persian].
- Pereze Martin, Inmaculada (2013), "The Reception of Xenophon in Byzantium: The Macedonian Period", in: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 53 (2013) 812–855.
- Plato (1353). Jomhuri [The Republic], translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Khosheh. [in Persian].
- Pownall, Frances (2020), "Xenophos's Cyropaedia and Greek Historiography", in *Ancient Information on Persia Reassessed: Xenophon's Cyropaedia proceedings of a conference held at Marburg in honour of Christopher J. Tuplin*, edited by: Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 3-18.

431 Abstract

- Ramsay, Andrew Michael (1730), *The Travels of Cyrus to which is annex'd, A discourse upon the theology and mythology of the pagans*, Vol I, London, Woodward.
- Rhodes, P. J (2007), "Documents and the Greek Historians", in: *A companion to Greek and Roman Historiography*, Vol I, edited by: John Marincola, Blackwell Publishing, pp. 56-66.
- Saarinen, Risto (2011), *Weakness of will in Renaissance and Reformation Thought*, Oxford University Press.
- Sancisi-Weerdenburg, Heleen (2010), "The Death of Cyrus: Xenophon's Cyropaedia as a Source for Iranian History", in: *Oxford Readings in Classical Studies Xenophon*, edited by: Vivienne J. Gray, Oxford University Press, pp. 439-453.
- Sidney, Sir Philip (1890), *An Apology for Poetry*, edited with introduction and notes by Albert S. Cook, Boston, Published by Ginn & Company.
- Stadter, Phillip. A (2002), "Historical Thought in Ancient Greece", in: *A Companion to Western Historical Thought*, edited by: Lloyd Kramer and Sarah Maza, pp. 35-59.
- Stoneman, Richard (2020), "Xenophon's *Education of Cyrus* in Early Modern Europe", in: *Ancient Information on Persia Re-assessed: Xenophon's Cyropaedia*, Proceedings of a Conference Held at Marburg in Honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017, edited by Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 325-339.
- Wiesehöfer, Josef (2017), "Cyrus the Great and the sacrifices for a dead king", in: *Ancient Historiography on war and Empire*, edited by Timothy Howe, Sabine Müller and Richard Stoneman, Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, pp. 55-61.
- Wilson, N.G (1992), *From Byzantium to Italy*, London: Duckworth.
- Xenophon (1394). *Khaterat-e Soqrati* [Memorabilia], translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran: Khvarazmi. [in Persian].
- Xenophon (1914), *Cyropaedia*, translated by Walter Miller, 2 Volumes, London: William Heinemann, New York: the Macmillan co.

بازشناسی کوروشنامه گزنفون در اوایل دوره مدرن؛ کتاب راهنمای شهریاران اروپا

احمد فضلی نژاد*

چکیده

در مطالعات تاریخنگاری یونان باستان، کتاب کوروشنامه گزنفون هم از نظر الگوی ادبی و هم به مثابه کتابی برای آموزش شیوه حکمرانی همواره مورد توجه بوده است. همچنین این اثر برای فهم جایگاه شیوه فرمانروایی ایرانیان در میان جریان‌های فکری یونان باستان دارای اهمیت است. هرچند نوشته‌های گزنفون درباره زندگی و اقدامات کوروش از سوی پژوهشگران مورد نقد و ارزیابی زیادی قرار گرفته است، اما در مورد تأثیرگذاری این نوشته‌ها بر مورخان، اندیشمندان سیاسی و فرمانروایان اروپا در دوره‌های بعد تردیدی وجود ندارد. کوروشنامه گزنفون هم در حوزه فلسفه سیاسی، هم در حوزه ادبیات رمانتیک و هم از نظر کتاب راهنمای آموزش حکمرانی مهم‌ترین متن بازمانده از تاریخنگاری عصر کلاسیک باستان به شمار می‌رود. پژوهش حاضر با روش تاریخی و رویکرد توصیفی-تحلیلی به بازشناسی کتاب کوروشنامه در سه جریان مهم تاریخ اروپا در اوایل دوره مدرن، یعنی رنسانس ایتالیا، اصلاح دینی و روشنگری می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از میان متون یونانی و رومی دوره باستان، کتاب کوروشنامه گزنفون بیشترین تأثیرگذاری را بر اندیشه و نظام‌های پادشاهی اروپا از رنسانس تا انقلاب فرانسه بر جای نهاد.

کلیدواژه‌ها: کوروشنامه گزنفون، رنسانس، اصلاح دینی، عصر روشنگری، فلسفه سیاسی.

* دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، fazlinejad@shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۶

۱. مقدمه و طرح مسأله

در تاریخنگاری اروپایی سده‌های شانزدهم، هفدهم و هجدهم میلادی با نام تاریخ اوایل مدرن (Early Modern History) شناخته شده است. رنسانس ایتالیا، اکتشافات جغرافیایی و کشف راه‌های اقیانوسی، نهضت اصلاح دینی، انقلاب علمی و عصر روشنگری از مهم‌ترین رویدادهای این دوره به شمار می‌آیند که در واقع شالوده‌های دنیای مدرن را تشکیل می‌دهند.

پژوهش حاضر در صدد است بازشناسی کتاب «کوروشنامه» (Cyropaedia) اثر گزنفون (Xenophon) (حدود ۴۳۰-۳۵۰ پ.م) فیلسوف و مورخ یونانی و تأثیر آموزه‌های این کتاب را در نگرش مورخان و اندیشمندان و شیوه حکمرانی در اروپای این دوره ارزیابی نماید. مسأله اصلی پژوهش حاضر مطالعه و تحلیل چرایی و چگونگی اهمیت یافتن کتاب گزنفون از میان آثار و متون کلاسیک و نقش آن در فلسفه سیاسی و آموزش پادشاهان اروپایی در دوره مورد نظر است. در این پژوهش جایگاه و اهمیت کوروشنامه گزنفون در آراء و آثار دانشوران اروپایی طی سه جریان مهم از اوایل دوره مدرن بررسی می‌شود. نخست بازتاب کوروشنامه در دوره رنسانس، دوم اهمیت کوروشنامه در دوره اصلاح دینی و نتایج پس از آن، و سوم جایگاه کوروشنامه در سپهر سیاسی و فکری دوره روشنگری. هر سه جریان مهم‌ترین نقش را در شکل‌گیری پادشاهی‌های ملی و مدرن داشتند.

۲. پیشینه پژوهش

درباره تأثیر کوروشنامه گزنفون بر آراء و آثار تاریخی و فلسفه سیاسی اروپا در مقالات و پژوهش‌ها به زبان فارسی موردی یافت نشد. محققان اروپایی با توجه به اهمیت تاریخنگاری در یونان باستان، نوشته‌های گزنفون را مورد بررسی قرار داده و از وجوه گوناگون به کتاب کوروشنامه پرداخته‌اند. بعضی از این بررسی‌ها هم در مورد ساختار و اندیشه گزنفون در کوروشنامه و هم در زمینه تأثیر این کتاب بر نظریه و عمل سیاسی در اروپای اوایل مدرن کمک بسیار کرده است.

کرامیس (Cramise, 2002) با بررسی سیاست‌های مالی پادشاهی انگلستان در دوره جیمز اول در اوایل سده هفدهم، کتاب کوروشنامه گزنفون را یکی از آثار مورد توجه جیمز در زمینه راهنمای امور مالی و اداره کشور می‌داند. توجه نویسنده به دیدگاه گزنفون درباره

بخشایش گری کوروش نسبت به وفاداران و الگو برداری جیمز اول در این مورد جالب توجه است. مجموعه مقالاتی که در یک کتاب ویراسته جاکوب و ورلاگ (Jacob and Verlag, 2020) به وسیله نویسندگان متعدد فراهم شده، به تاریخنگاری گزنفون به ویژه اهمیت کوروشنامه پرداخته‌اند. مقاله استونمن (Stoneman) جایگاه کوروشنامه گزنفون در اروپای اوایل مدرن را مورد توجه قرار داده که برای پژوهش حاضر دارای اهمیت است. همچنین مقاله هامبل (Humble) برای شناخت ترجمه‌های کوروشنامه در قرن شانزدهم نکات ارزشمندی دارد. هامبل در مقاله دیگری که در مجموعه مقالات انتشارات کمبریج درباره تاریخنگاری گزنفون ویراسته فلاور (Flower, 2017) منتشر شده نزدیک‌ترین بحث به پژوهش حاضر یعنی کوروشنامه به مثابه یک کتاب آموزشی برای شیوه کشورداری پادشاهان اروپایی در اوایل مدرن را مورد توجه قرار داده است.

بررسی مطالعات غربی‌ها درباره این موضوع نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها درباره تاریخنگاری گزنفون و مقایسه با سایر مورخان یونانی و همچنین توجه به ترجمه‌های آثار گزنفون در اروپا از رنسانس تا قرن هجدهم بوده است. پژوهش حاضر ضمن برخورداری از نوشته‌های ارزشمند این محققان جایگاه کوروشنامه را در سیر تاریخی اروپای اوایل مدرن از رنسانس ایتالیا تا عصر روشنگری مورد توجه و بررسی قرار می‌دهد.

۳. کوروشنامه گزنفون و جریان فکری سقراطیان در یونان باستان

جهان یونانی در سده‌های پنجم و چهارم پیش از میلاد شاهد دو جریان عمده سیاسی و فکری بود. جریان نخست که به ویژه پس از آغاز جنگ‌های هخامنشیان با یونانیان شکل گرفت، همواره بر دوگانگی یونانیان و بربرها تأکید نموده و چنان که پس از آن ارسطو تعبیر کرده بود، ایرانیان را به دلیل شیوه کشورداریشان دچار بربریت و بردگی می‌دانست (ارسطو، ۱۳۴۹: ۲۴۷). جریان دوم با نگرانی از اوضاع سیاسی جهان یونانی و فقدان یکپارچگی و انسجام در میان ساکنان جزایر دریای مدیترانه و اژه و شبه جزیره یونان، به نقد نظام سیاسی و سازمان اجتماعی یونانیان می‌پرداخت و در مقایسه با ساختار سیاسی و شیوه کشورداری هخامنشیان نه فقط در نقد جامعه یونانی می‌کوشید، بلکه در آثار و آراء خود الگویی از فرمانروایی آرمانی ارائه می‌داد که مستقیم و غیر مستقیم آن را در سیمای سیاسی امپراتوری هخامنشی می‌دید. مجادلات هر دو جریان فکری و سیاسی به تولید آثار تاریخی، سیاسی و فلسفی متعددی انجامید که امپراتوری پارس و مسائل آن را مورد توجه قرار می‌داد.

جریان دوم که به نقد نظام سیاسی جهان یونانی به ویژه آتن می‌پرداخت، جریان فکری سقراطیان یعنی سقراط و پیروان او بود. دو تن از مشهورترین شاگردان او یعنی افلاطون و گزنفون به تدوین آموزه‌ها و تفسیر اندیشه‌های او پرداختند. افلاطون نخستین کسی بود که اقدام به انتشار دیدگاه‌های سقراط درباره فضائل شاهان ایران و آیین شهریاری ایرانیان نمود و چگونگی تربیت شاهزادگان ایرانی را از قول سقراط به نگارش در آورد (افلاطون، ۱۳۶۶: ۲/۶۵۷) و خود نیز در کتاب «جمهوری» همان چهار فضیلتی را که از قول سقراط در تربیت شاهزادگان ایرانی مورد توجه قرار می‌گرفت، به عنوان فضائلی که موجب بقای جامعه و سعادت مردمان است، به بحث گذاشت (افلاطون، ۱۳۵۳/کتاب چهارم: ۱۷۶-۲۲۴). البته شناخت یونانیان از آراء و آداب ایرانیان در آراء فیلسوفان پیش از سقراط نیز دیده می‌شود، چنان که حتی مغان ایرانی را حکیم (Sophos) می‌خواندند (مجتبائی، ۱۳۵۲: ۱۵۲). گزانتوس لیدیایی^۱ (Xantus of Lydia) از نخستین کسانی بود که کوروش بزرگ را نه فقط یک پادشاه بلکه یک فیلسوف یا حکیم که توسط مغان آموزش دیده بود، معرفی کرد (Pownall, 2020: 8-9).

گزنفون را می‌توان شناخته شده‌ترین فرد در میان جریان فکری سقراطیان در رابطه با نگارش و انتشار آثاری درباره ایران و شهریارانش دانست. گزنفون نویسنده نامدار یونانی، فرمانده نظامی، سیاستمدار و علاقمند به ورزش و کشاورزی صاحب آثار متعدد در زمینه‌های گوناگون بود. از تاریخ و زندگی‌نامه نویسی تا آثار فلسفی و سیاسی و حتی مدیریت خانواده و نوشته‌هایی درباره طبیعت و کشاورزی را به نگارش در آورد. «خاطرات سقراطی» او یکی از متون مهم در شناخت این جریان فکری سقراطیان به شمار می‌رود (برای آگاهی بیشتر بنگرید به: کسنوفون، ۱۳۹۴). با این حال آنچه گزنفون را در تاریخ و اندیشه سیاسی به الگویی برای نویسندگان و اندیشمندان تاریخ اوایل مدرن تا امروز تبدیل کرده است، رویکرد او در کتاب کوروشنامه (Cyropedia) درباره فرمانروایی و فرمانروای آرمانی است. گزنفون با ترکیب تاریخ و زندگی‌نامه کوروش بزرگ، پایه گذار زندگی‌نامه نویسی به عنوان یک ژانر ادبی و آغازگر ترکیب تاریخ نویسی با فلسفه، سیاست و تخیل ادبی شناخته می‌شود. ضمن این که وی در کتاب «آناباسیس» یا «بازگشت ده هزار نفری» نیز به زندگی کوروش کوچک و چند تن از فرمانروایان یونانی می‌پردازد. با این حال چنان که گفته شد، کوروشنامه نخستین زندگی‌نامه یک چهره سیاسی دوران باستان به شمار می‌رود (Rhodes, 2007: 529). تجربه طولانی و عملی او در سفرهای جنگی و سیاسی به او

این توانایی را داده بود که چالش‌های فرمانروایی را از ایران تا دولت‌شهرهای یونانی موضوع اصلی نوشته‌های متنوع خود قرار دهد. چنان که موضوع فقدان رهبری یکی از محورهای نوشته‌های او در تاریخ یونان است (Stadter, 2002: 48). همچنین می‌توان گزنفون را پایه‌گذار «سیاست‌نامه» نویسی یا «سیر الملوک» معرفی کرد و یکی از دلایل محبوبیت آثار او را در تاریخ اوایل مدرن دانست.

گزنفون از جهاتی نسبت به هم‌تایان خود در جهان یونانی آگاهی بیشتری از امپراتوری پارس و الگوی فرمانروایی آن داشت. شناخت گزنفون از شرق یا به تعبیر یونانی‌ها «بربرها» ناشی از دانش گسترده و دست اول او بود که بخش زیادی از آن را با مشاهدات خود به دست آورده بود. او به عنوان یک فرمانده یونانی مزدور تحت فرمان کوروش کوچک برادر اردشیر دوم که مدعی تاج و تخت هخامنشی بود، خدمت کرده بود. جغرافیای آسیای صغیر را می‌شناخت و انبوهی از اخبار و اطلاعات را از طبقات اجتماعی گوناگون دریافت کرده بود. همچنین روایات شفاهی و ادبیات حماسی ایرانیان و تاریخ نوشته‌های پیشین که در مناطق گوناگون آسیای صغیر به نگارش در آمده بود، مهم‌ترین منابع آگاهی او از ایران بود. به عنوان نمونه هرودوت نیز وجود روایات متعدد درباره تولد و مرگ کوروش را تأیید نموده و در زمان گزنفون نیز نام و خاطره کوروش بزرگ موضوع آوازاها و ستایشگری‌ها در میان ایرانیان بوده است (Sancisi-Weerdenburg, 2010: 440-442). ضمن این که روایات یهودی در کتاب مقدس به روشنی از وجود دفتری به نام «تواریخ ایام» در دربارهای هخامنشی سخن گفته بود (عهد عتیق، کتاب عزرا، باب چهارم، ۱۵؛ کتاب استر، باب ششم و دهم).

کتاب «کوروشنامه» یا «آموزش کوروش» در واقع سراسر زندگی کوروش بزرگ را در بر می‌گیرد. دوره کودکی و جوانی‌اش در کتاب اول و فقط یک فصل آن را شامل می‌شود. در هفت کتاب دیگر اقدامات، لشکرکشی‌ها و شخصیت آن فاتح بزرگ و روش و منش فرمانروایی او مورد توجه قرار گرفته است (Xenophon, 1914, 1/introduction: 8). بعضی از مورخان زمان نگارش کوروشنامه را سال‌های بین ۳۶۸ پ.م و ۳۶۲ پ.م می‌دانند. زمانی که گزنفون در کورینت (Corinth) به سر می‌برد و اسپارتی‌ها در صدد بازیابی جایگاه قدیم خودشان بودند (Georges, 1994: 235). به عبارت دیگر علاقمندی گزنفون به نوع فرمانروایی ایرانیان و اسپارتی‌ها و نارضایتی او - در مقام شاگرد سقراط - از آشوب‌های سیاسی در آتن

که آن را ناشی از ساختار سیاسی آن دولت-شهر می‌دانست، منجر به نگارش کتابی درباره آموزش بهترین شهریاران گردید.

گزنفون در کوروشنامه، کوروش را از همه شاهان دیگر متمایز می‌داند، هم از آنان که سلطنت را به ارث برده‌اند و هم از آنان که به اراده خود بر تخت شاهی نشسته‌اند (Xenophon, 1914: 1/7). گزنفون درباره اراده و قدرت فرماندهی کوروش می‌نویسد او با دسته کوچکی از پارس‌ها شروع کرد و چندی نگذشت که فرمانروای سرزمین‌های وسیعی از هند تا لیدیه شد (ibid)

آنچه گزنفون را علاقمند به الگوی فرمانروایی و شیوه کشورداری پارس‌ها کرده بود، قوانین آنان و زمان و شیوه آموزش و اجرای آن قوانین بود. به روایت گزنفون ایرانیان از همان ابتدای زندگی مراقبت از شهروندان را در برابر قوانین آموزش می‌دادند و این موجب پیشگیری از بروز رفتارهای ناشایست در میان آنان می‌شد (ibid: 1/11). در این مورد گزنفون ادعا می‌کند که قوانین پارس بر خلاف بیشتر کشورها و شهرها با توجه به خیر عمومی تدوین و اجرا می‌شود (ibid: 1/11-13). او می‌نویسد بیشتر شهرها قوانینی علیه دزدی، خشونت و انواع بزهکاری وضع می‌کنند و کسانی را که از آن قوانین تخطی می‌کنند به مجازات می‌رسانند. در مقابل، قوانین پارس به دنبال پیشگیری از وقوع جرائم هستند و در مرحله اول مراقبت می‌کنند تا از تبدیل شدن شهروندان به کسانی که تمایل به ارتکاب جرائم دارند، جلوگیری کنند (ibid).

بخش عمده‌ای از آنچه در سده‌های بعد در اروپای اوایل دوره مدرن درباره کوروش پارسی در متون تاریخی، ادبی و سیاسی به نگارش در آمد، متأثر از گفتارهایی بود که گزنفون در کوروشنامه به نقل از کوروش نوشته بود. اندرزهای کوروش که شاید نخستین بازتاب اندرزنامه نویسی و اندرزگویی ایرانیان در یک اثر مکتوب به شمار آید، مورد توجه فرمانروایان و اندیشمندان سیاسی اروپا قرار گرفت. آنچه گزنفون از قول کوروش گفته بود که انسان اگر از نعمت محروم بماند بسیار خوشبخت‌تر است تا اینکه نعمت به دست آمده را از غفلت از دست بدهد (ibid: 2/299)، در اندیشه ماکیاوولی به الگوی شهرداری موفق در اندیشه سیاسی تبدیل شد.

گزنفون در توصیف کوروش می‌نویسد ملت‌هایی که او بر آنان فرمانروایی می‌کرد، او را مانند پدری مهربان دوست داشتند (ibid: 2/439-441). از این نظر او و افلاطون در یک مضمون مشترک به این ویژگی فرمانروا به عنوان یک رهبر عالی و در واقع پادشاهی که

بازشناسی کوروشنامه گزنفون در اوایل دوره مدرن: ... (احمد فضلی نژاد) ۴۳۹

چوپان رعایایش از گزند گرگ‌هاست، توجه داشتند (Chernyakhovskaya, 2018: 10). مطالعه و نگارش درباره فرمانروای خوب و فرمانروایی با فضیلت بخشی از گفتمان سیاسی خاص اواسط سده چهارم پیش از میلاد بود که خردمندان یونانی از جمله سقراط، افلاطون، گزنفون و ارسطو در آثار و گفتگوهایشان به آن پرداخته بودند. گزنفون در ابتدای کوروشنامه یک فرمانروای نمونه را کسی می‌داند که بتواند اطاعت مشتاقانه زیردستانش را تضمین کند (Xenophon, 1914: 1/5-7). این نیز از مواردی بود که مورد توجه مورخان و اندیشمندان سیاسی اروپا در اوایل دوره مدرن قرار گرفت.

پس از گزنفون و در دوره رومیان نیز کوروشنامه مورد توجه متفکران و فرمانروایان قرار داشت. در مورد علاقه اسکندر مقدونی به پیروی از رویکرد کوروش بر اساس کوروشنامه گزنفون فرضیاتی مطرح شده است (see: Wiesehöfer, 2017: 56) و تعدادی از پژوهشگران معاصر با توجه به گزارشهایی از مورخان باستانی بر این باورند که اسکندر کتاب کوروشنامه را خوانده بود (Mc Groarty, 2006: 105-110).

کوروشنامه در میان رومیان نیز بسیار محبوب بود و کتاب راهنمای ارزشمندی برای شیوه مطلوب فرمانروایی به شمار می‌رفت. چنان که سیسرو^۲ (۱۰۶-۴۳ پ.م Cicero) در نامه‌هایش به دوستان و افراد مختلف اهمیت کتاب کوروشنامه را برای شیوه فرمانروایی ایده آل یادآوری می‌کرد (Cicero, 1958-60, 3/ 411-13). سیسرو معتقد بود کوروش بزرگ در کتاب گزنفون به عنوان الگوی یک حاکم عادل معرفی شده بود (ibid). سپس می‌نویسد بی‌جهت نبود که اسکمیپو افریکانوس^۳ (Scipio Africanus) اغلب کتاب کوروشنامه را از خود جدا نمی‌کرد، زیرا در آن کتاب همه آنچه مربوط به یک حکومت عادلانه است، وجود دارد (ibid). در عصر اگوست (August) نخستین امپراتور روم نیز نویسندگان و سیاستمداران رومی به گزنفون و آثار وی توجه ویژه‌ای داشتند (Matijasic, 2018: 60) و بدین ترتیب میراث گزنفون درباره شیوه فرمانروایی کوروش همچنان تداوم یافت.

۴. بازشناسی و ترجمه کوروشنامه در دوره رنسانس

تا دهه‌های اول سده چهاردهم میلادی کسی در اروپای غربی با آثار افلاطون و گزنفون و یا نمایشنامه‌های آیسخیلوس^۴ (Aeschylus) و سوفوکلس^۵ (Sofocles) آشنایی نداشت. بخش مهمی از آثار کلاسیک از بیزانس به ایتالیا منتقل شد و یکی از نخستین آنها کوروشنامه گزنفون بود که به زودی علاقه زیادی از دانشوران را در ایتالیا به خود جلب کرد. در واقع

کروشنامه بارها در بیزانس نسخه برداری شده بود و خوانندگان بسیار داشت (Pereze Martin, 2013: 53/823). در سر آغازهای رنسانس ایتالیا به نمایندگان جریان فکری سقراطیان، یعنی افلاطون و گزنفون توجه ویژه‌ای شد. فرانچسکو پترارک (Francesco Petrarca) (۱۳۰۴-۱۳۷۴م) شاعر و دیپلمات برجسته که به عنوان پدر اومانیزم ایتالیا شناخته شده است، در تلاش برای تجدید حیات میراث یونانی، به سنت فکری افلاطون علاقه داشت. او پیشنهاد ایجاد یک «جنش جوانان» بر مبنای بازشناسی دانشوران، تمدن‌ها و دستاوردهای فرهنگی و علمی گذشته را ارائه داد و بیش از هر چیز به بازشناسی آراء افلاطون می‌اندیشید (Jerlerup, 2003: 41).

ترجمه آثار گزنفون به ویژه کروشنامه یکی از مهم‌ترین دستاوردهای نهضت ترجمه آثار کلاسیک در رنسانس ایتالیا بود. لئوناردو برونی^۶ (Leonardo Bruni) را می‌توان نخستین اومانیزت ایتالیا دانست که مجذوب گزنفون شد و به ترجمه نوشته‌های او پرداخت. او گزنفون را پیش از هر چیز یک فیلسوف و حکیم می‌دانست تا یک مورخ (Ianziti, 2012: 245). برونی از اعضای کمیته‌ای علمی بود که برای جستجوی نسخه‌های خطی کلاسیک تلاش می‌کردند و موفق شدند بسیاری از آثار کلاسیک از جمله نوشته‌های افلاطون، گزنفون، سوفوکل، آیسخیلوس و پلوتارک (Plutarch) را از بیزانس به ایتالیا منتقل کنند (Jerlerup, 2003: 45-46). همچنین فرانچسکو فیلفو^۷ (Francesco Filelfo) تعدادی از آثار یونانی‌ها از جمله ایلیاد و اودیسه هومر، تواریخ هرودوت و کروشنامه گزنفون را در زمان اقامتش در بیزانس به زبان لاتین ترجمه کرد (Wilson, 1992: 49).

به نظر می‌رسد کروشنامه آخرین ترجمه فیلفو بوده که در سال ۱۴۶۶م به پایان رسید و در سال ۱۴۶۹م آن را به پاپ پل دوم تقدیم کرد (Humble, 2018: 157). می‌توان گفت نخستین ترجمه کامل کروشنامه به لاتین همین نسخه ترجمه فیلفو بود. این اثر در سال ۱۴۷۷م به چاپ رسید. نکته جالب اینکه تصویری مینیاتوری بر صفحه اول این کتاب کشیده شده بود که فدريكو د مونتته فلترو (Federico da Montefeltro) لرد منطقه اوربینو (Urbino) را سوار بر اسب در حال نزدیک شدن به کوروش که نشسته است، نشان می‌داد. فیلفو چندین سال پیش از ترجمه کروشنامه پیشنهاد برگزاری دوره‌های آموزشی درباره ایلیاد و اودیسه هومر، آثار گزنفون و توسیدید در فلورانس داده بود (Wilson, 1992: 49-51). لورنزو واللا^۸ (Lorenzo Valla) از دیگر مترجمان آثار یونانی بود. او به نظر می‌رسد نخستین کسی بود که بخشی از کروشنامه را در سال ۱۴۳۸م به لاتین ترجمه و آن را به

بازشناسی کوروشنامه گزنفون در اوایل دوره مدرن؛ ... (احمد فضل‌نژاد) ۴۴۱

شاهزاده ناپل تقدیم کرد (ibid: 69). توجه به کوروشنامه گزنفون در آثار سایر مترجمان و دانشوران ایتالیایی دوره رنسانس نیز ادامه یافت و به یکی از ویژگی‌های اومانیزم تبدیل شد.

۱.۴ بازشناسی کوروشنامه در اندیشه سیاسی رنسانس

نقطه عطف بازشناسی کوروشنامه گزنفون در دوره رنسانس ایتالیا بازتاب آن در اندیشه سیاسی این دوره است که سر آمد آن را در آثار نیکولو ماکیاوولی (Niccolo Machiavelli) (۱۴۶۹-۱۵۲۷م) می‌توان دید. توجه به کوروشنامه به مثابه آموزش شیوه شهریاری و الگوی فرمانروایی در کتاب «گفتارها» و «شهریار» ماکیاوولی بر اندیشه سیاسی اروپا در اوایل دوره مدرن تأثیر به‌سزایی نهاد. چند دهه قبل از انتشار کتاب ماکیاوولی، دانشور دیگر ایتالیایی به نام جیوانی پونتانو^۹ (Giovanni Pontano) در کتابش به نام «درباره شاهزاده» که در سال ۱۴۶۸م منتشر شد، به آلفونسو (Alfonso) دوک کالابریا (Duke of Calabria) خیلی صریح‌تر از ماکیاوولی سفارش کرده بود که کوروش پارسی را به عنوان یک الگوی فرمانروایی برگزیند. او کوروش را نمونه‌ای از عدالت و همه فضایل شهریاری می‌دانست (Humble, 2017: 421-422). به همین شیوه، دانشور دیگر یعنی بارتولومئو ساکی^{۱۰} (Bartolomeo Sacchi) معروف به پلاتینا (Platina) در کتابش با همان نام «درباره شاهزاده» (۱۴۷۱م) که او نیز به یکی از شاهزادگان ایتالیایی به نام فدریکو گونزاگا (Federico Gonzaga) اهل مانتوا (Mantua) تقدیم کرده بود، با استفاده بسیار از کوروشنامه از او خواست که کوروش را الگوی فرمانروایی قرار دهد (ibid). با این حال شهرت، تأثیرگذاری و جایگاه نیکولو ماکیاوولی در سپهر فلسفه سیاسی دوران اوایل مدرن موجب شد که دیدگاه‌های او در آثار تاریخی و سیاسی‌اش با وجود محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های اولیه در انتشار آنها، مورد توجه اندیشمندان و فرمانروایان قرار گیرد.

کتاب «گفتارها» در ۱۵۳۱م و کتاب «شهریار» در ۱۵۳۲م منتشر شد. ماکیاوولی در کتاب شهریار از حاکمان می‌خواهد که متون تاریخی را مطالعه کنند و از مردان برجسته‌ای که خود از دیگران تقلید کرده‌اند، پیروی کنند. او از کوروش به عنوان یکی از مردان بزرگ که با توانائی خویش پادشاهی قدرتمندی برپا کرده و سامان تازه‌ای بنیاد نهاده بود و از این جهت قابل ستایش است، یاد می‌کند (ماکیاولی، ۱۳۶۶: ۴۴-۴۵).

اهمیت گزنفون و کتاب کوروشنامه او در نظر ماکیاوللی از آنجا نمایان تر می شود که میزان احترام او به گزنفون در مقایسه با هر نویسنده باستانی دیگر نظیر افلاطون، ارسطو، سیسرو به استثنای لیوی^{۱۱} (Livy) با تکرار نام او در «شهریار» و «گفتارها» دیده شود. البته لازم به توجه است که خوانش ماکیاوللی از کوروشنامه بر اساس فلسفه سیاسی خود او و نسبت میان واقعیت امر سیاسی با فضیلت اخلاقی است. ماکیاوللی تحت تأثیر کوروشنامه گزنفون، کوروش را نمونه شهریاری که به اراده خویش قومی کوچک را به فرمانروایی سرزمین پهناوری رسانده است، می ستاید.

به نظر می رسد ماکیاوللی از کوروشنامه گزنفون اراده و شخصیت نامتزلزل کوروش را برجسته تر از سایر فضایل او نشان می دهد تا بتواند برای الگوسازی از مردان بزرگ در چشم شهریاران زمان خود فلسفه سیاسی اش را مقبول سازد و راهی برای وحدت ایتالیا در زیر فرمان یک حاکم قدرتمند بیابد. این موضوع هم در «شهریار» و هم در «گفتارها» به خوبی نمایان است. ماکیاوللی در کتاب شهریار پس از ذکر نام کوروش و تنی دیگر از مردان برجسته تاریخ باستان می نویسد: «مردان این چنین که پادشاهی را به زور بازوی خود به دست می آورند، آن را دشوار به دست آورده، اما آسان نگاه می دارند» (ماکیاوللی، ۱۳۶۶: ۴۵). در کتاب گفتارها نیز ضمن تفسیر روایت گزنفون از نقش نیرنگ های جنگی کوروش در پیروزی های وی بر دشمنانش می نویسد:

نخستین لشکرکشی کوروش به کشور ارمنستان آکنده از نیرنگ بود و او تنها با استفاده از حيله و فریب، نه به وسیله زور، توانست آن کشور را متصرف شود. گزنفون از این رویداد چنین نتیجه می گیرد که فرمانروایی که می خواهد به موفقیتی بزرگ دست یابد باید راه فریفتن دیگران را بیاموزد (ماکیاوللی، ۱۳۸۸: ۲۲۹).

ماکیاوللی سپس نتیجه می گیرد که در تاریخ فرمانروایان بزرگ نه فقط با زور بلکه توأمان با زور و نیرنگ به مقصود رسیده اند (همان). این موارد در واقع تفسیر و روایت ماکیاوللی از کوروشنامه گزنفون است که برای پیشبرد اندیشه سیاسی خود در دوره رنسانس ایتالیا که از پریشانی و آشفتگی سیاسی و فقدان یک فرمانروای مقتدر رنج می برد، طرح کرده بود. او در جای دیگری در کتاب گفتارها ضمن اینکه بهترین فرمانروایان قدیم را کسانی می داند که در شکارگاه ها و جنگل ها بزرگ شده بودند، بار دیگر به روایت گزنفون از کوروش اشاره می کند که گویی لشکرکشی کوروش در ادامه سفرهای شکاری اوست که

بازشناسی کوروشنامه گزنفون در اوایل دوره مدرن: ... (احمد فضلی نژاد) ۴۴۳

به سربازانش می‌آموخت که چگونه مانند شکارگران در دره‌ها دام بگسترانند و جانوران وحشی را به دام ببندازند (همان: ۴۰۴).

۵. بازشناسی و ترجمه کوروشنامه در دوره اصلاح دینی

اغلب مورخان دوره اصلاح دینی در اروپا را حدود سال‌های ۱۵۰۰ تا ۱۶۵۰م می‌دانند. یعنی از شروع اعتراض علنی مارتین لوتر (Martin Luther) با انتشار ۹۵ ماده اعتراضی خود در سال ۱۵۱۷م تا انعقاد عهدنامه وستفالی (Westphalia) بین دولت‌های متخاصم در جنگ‌های سی ساله مذهبی در سال ۱۶۴۸م. بر اساس آماری که پیتر برک (Peter Burke) در مقاله‌ای در سال ۱۹۶۶م درباره محبوبیت مورخان یونانی و لاتین در میان دانشوران اروپایی سال‌های ۱۴۵۰ تا ۱۷۰۰م گردآوری کرد، کتاب کوروشنامه گزنفون در صدر فهرست آثار یونانی و با فاصله بسیار از آثار هرودوت، توسیدید، پولیبیوس و دیگران قرار داشت. بر اساس آمار پیتر برک بیشترین محبوبیت کوروشنامه و ترجمه آن در سده شانزدهم بود (Humble, 2020: 342; see: Burke, 1966: 135-152).

با نگاهی به ترجمه‌های کوروشنامه در کشورهای اروپایی می‌توان نتیجه گرفت که پس از رنسانس ایتالیا این اثر در میان دانشوران سایر کشورها هم در حوزه اندیشه سیاسی و هم برای آموزش شهرباران مورد توجه قرار گرفت. در سال ۱۵۴۰م ترجمه‌ای آلمانی از کوروشنامه در اوگسبورگ (Augsburg) منتشر شد که مترجم آن به نام هیرونیموس بونر^{۱۲} (Hieronymus boner) این اثر را نه از متن یونانی بلکه از ترجمه لاتینی آن که به وسیله فرانچسکو فیلفو در سال ۱۴۷۷م منتشر شده بود، به زبان آلمانی برگرداند. نکته قابل توجه آن که این ترجمه آلمانی تنها کوروشنامه مصور در سده شانزدهم بود (Humble, 2020: 346). پس از آن نیز ترجمه‌های دیگری که مستقیم از متن یونانی برگردانده شده بود، در جهان آلمانی زبان منتشر شدند.

کوروشنامه در فرانسه نیز بارها در سده شانزدهم ترجمه و منتشر شد. در سال ۱۵۴۷م ترجمه کاملی از این اثر در لیون به وسیله ژاک ویتمیل^{۱۳} (Jacques vintmille) منتشر شد و در چند سال بعد نیز توسط ناشران مختلف در لیون و پاریس انتشار یافت (ibid: 349). همچنین نیکولاس د نیکولای (Nicolas de Nicolay) (۱۵۱۷-۱۵۸۳م) تاریخنگار فرانسوی که به مناطق گوناگون از جمله انگلستان (۱۵۴۶م)، یونان (۱۵۴۷م) و بولونیای ایتالیا (۱۵۵۰م) سفر کرده بود، با منابع یونانی از جمله آثار هرودوت و گزنفون آشنایی کامل داشت و

ایرانیان باستان را از منظر این منابع ارزیابی می‌کرد (McCabe, 2008: 50). او با ترجمه تواریخ هرودوت و کوروشنامه گزنفون به زبان فرانسوی در شناخت دانشوران کشورش از ایرانیان باستان به ویژه شیوه فرمانروایی کوروش نقش به‌سزایی داشت.

ترجمه کوروشنامه به زبان فرانسوی موجب شد هم در ادبیات و نمایشنامه‌نویسی و هم در تاریخ و اندیشه سیاسی آثاری درباره ایران باستان و فرمانروایان آن نوشته شود، چنان که رمان تاریخی ۱۰ جلدی کوروش بزرگ نوشته مادالین دِ اسکودری^{۱۴} (Madeleine de Scudéry) از مشهورترین آنهاست که بین سال‌های ۱۶۴۸ تا ۱۶۵۳م به نگارش در آمد و به عنوان یکی از طولانی‌ترین رمان‌های نوشته شده مورد توجه دانشوران فرانسوی قرار گرفت (Dipiero, 2006: 152-160).

در سده شانزدهم کوروشنامه گزنفون و سایر آثار نویسندگان یونانی در انگلستان نیز مورد توجه قرار گرفت. نخستین ترجمه انگلیسی از کوروشنامه در حدود سال ۱۵۶۰م به وسیله ویلیام بارکر^{۱۵} (William Barker) انجام شد و از آن پس به طور منظم از او به مثابه یک الگوی فرمانروایی در آثار نویسندگان انگلیسی یاد شد (Stoneman, 2020: 327). به ویژه داستان‌های مربوط به کوروش و سایر پادشاهان ایران در نمایشنامه‌های متعدد از سوی نویسندگان و نمایشنامه‌نویسان انگلیسی بازتاب یافت که از جمله می‌توان به نمایشنامه «جنگ‌های کوروش پادشاه پارس» اشاره کرد که در سال ۱۵۹۴م منتشر شد که احتمالاً نویسنده آن ریچارد فارانت^{۱۶} (Richard Farrant) بود. این نمایشنامه بر اساس قسمتی از کتاب کوروشنامه گزنفون نوشته شد (Loloi, 2010: 34). این موارد فقط نمونه‌هایی از ترجمه‌ها و یا تأثیرپذیری اومانیست‌های اروپایی در سده شانزدهم از کوروشنامه گزنفون بود.

اکنون سؤال این است که با توجه به شکل‌گیری و گسترش نهضت اصلاح دینی پروتستان طی سده شانزدهم اروپا و نقش اومانیست‌ها و رهبران اصلاح دینی در این نهضت، آیا کوروشنامه گزنفون در نوشته‌ها و آراء رهبران آن نهضت نیز تأثیر گذاشت؟ در این مورد سه نکته لازم به یادآوری است. نخست آن که نهضت اصلاح دینی در جوامعی آغاز شد که پیش از آن اومانیست‌های شمالی - به اصطلاح شمال آلپ یا ایتالیا - به ترجمه و مطالعه آثار یونانی و لاتینی پرداخته و متأثر از آن بودند. دوم آن که الهیات نهضت پروتستان به محوریت کتاب مقدس توجه داشت و این موضوع بر شناخت بیشتر رهبران آن از اقوام باستانی از جمله ایرانیان و شخصیت کوروش تأثیر زیادی داشت. سوم آنکه در نهضت پروتستان تفکیک امور دینی از امور دنیوی راه را برای آموزش شهروندان در شیوه

اداره کشور هموار کرد و کتاب‌هایی مانند کوروشنامه گزنفون مورد توجه قرار گرفت. درباره ترجمه آثار یونانی و لاتینی در سده شانزدهم مواردی اشاره شد. لازم است به دو مورد دیگر نیز پرداخته شود.

نهضت پروتستان در صدد حذف همه واسطه‌های معنوی بین انسان و خدا و محوریت کتاب مقدس به عنوان تنها منبع شناخت و عمل مؤمنانه بود. آشنایی کامل رهبران اصلاح دینی از رساله‌های عهد عتیق موجب شناخت آنان از داستان زندگی یهودیان در دوره باستان و مناسبات آنان با دولت‌ها و پادشاهی‌های آن دوره از جمله پارسیان شده بود. چنان که یکی از رساله‌های مشهور لوتر در مقابله با دستگاه پاپ رساله «اسارت بابلی کلیسا» بود که در سال ۱۵۲۰م پس از ابلاغ تکفیر لوتر توسط پاپ منتشر شد و در آن ضمن اشاره به خاطره اسارت یهودیان در بابل، کلیسای مسیحی را زندانی پاپ‌های رم قلمداد کرد (Luther B, 1960: 206,218,237,250). لوتر داستان اسارت یهودیان و آزادی آنان توسط کوروش را خوانده بود و خود را در قامت یک آزادی‌بخش جهان مسیحیت از اسارت در دست پاپ‌های رم تلقی می‌کرد. در کتاب عهد عتیق در موارد متعدد از پادشاهان هخامنشی چون کوروش، داریوش، خشایارشا و اردشیر و مناسبات یهودیان با آنان یاد شده بود. از کوروش به عنوان «مسیح» یاد شده که خداوند او را یاری کرد تا بر دیگران فرمانروایی کند (عهد عتیق، کتاب اشعیا نبی، باب چهل و پنجم، ۱؛ کتاب تواریخ ایام، باب سی و ششم، ۲۳). بنابراین رهبران نهضت پروتستان آشنایی کاملی با ایرانیان باستان داشتند و به ویژه کوروش هخامنشی را کسی می‌دانستند که از سوی خداوند برای نجات یهودیان اسیر برخاسته بود. از نظر الهیات لوتری طبق پیشگویی اشعیا کوروش فرمانروای دومین پادشاهی از میان چهار پادشاهی بزرگ جهان بود که برای هدایت یهودیان و کلیسای حقیقی خداوند از اسارت در بابل منصوب شده بود (Ellis, 2015: 209)

کسی که نقش بسیار مهمی در پیوند میان الهیات پروتستان و متون کلاسیک یونانی برقرار کرد. فیلیپ ملانشتون (Philip Melanchthon) (۱۴۹۷-۱۵۶۰م) دوست نزدیک لوتر و همکار او در دانشگاه ویتنبرگ (Wittenberg) بود. آثار ملانشتون در سده شانزدهم در سرتاسر اروپا منتشر شد و تأثیر آن از مرزهای جوامع لوتری نیز فراتر رفت (Saarinen, 2011: 132). در این زمینه لازم به توضیح است که طی دهه‌های ۱۵۵۰م و ۱۵۶۰م متون یونانی از جمله تاریخنگاری هرودوت در دانشگاه ویتنبرگ - مرکز شروع نهضت اصلاح دینی مارتین لوتر - به وسیله استادان و متألهان آنجا مورد بررسی و سخنرانی‌های

متعدد قرار گرفت (Ellis, 2015: 176). ملانشتون تأثیر زیادی بر رویکرد استادان این دانشگاه نسبت به متون یونانی داشت چنان که نخستین نسخه کامل یونانی آثار گزنفون توسط او در سال ۱۵۴۰م منتشر شده بود. در کنار او کامراریوس (Joachim Camerarius) دانشور دیگر نیز شش اثر از گزنفون را به لاتین ترجمه کرد و هر دو نقش اساسی در برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌های لوتری ایفا کردند (Humble, 2020: 360).

ملانشتون در آثار خود به نقد و تحلیل متون یونانی درباره تاریخ باستان از جمله پادشاهان هخامنشی پرداخت و فرمانروایانی چون کروزوس پادشاه لیدیه، کوروش بزرگ، کمبوجیه و خشایارشا را در آثار یونانی به ویژه هرودوت و گزنفون مورد مقایسه و بررسی قرار داد (Ellis, 2015: 186, 188). شاگرد و مرید ملانشتون یعنی دیوید شیتراپوس (David Chytraeus) (۱۵۳۰-۱۶۰۰م) نیز که از اصلاحگران لوتری آلمانی بود، توجه ویژه‌ای به استفاده از تاریخنگاری یونانی از جمله آثار گزنفون در تحلیل مناسبات دین و دولت و فرمانروایی دنیوی داشت. او این دیدگاه سیسرو را مورد توجه قرار می‌داد که کوروشنامه گزنفون را باید نه به عنوان یک تاریخ واقعی بلکه به مثابه یک راهنمای آموزشی ارزشیابی کرد (ibid: 151). از این جهت موضوع آموزش شاهان و توجه به رویکرد اخلاقی به حکومت در محافل پروتستان گسترش یافت و به سرعت در سراسر اروپا مورد توجه قرار گرفت. کتاب کوروشنامه در جوامع پروتستان به صورت نسخه‌های آموزشی مدارس چاپ و منتشر شد و نقش محوری در نظام آموزشی ایفا نمود. بعضی از نسخه‌های منتشر شده از کوروشنامه نشان می‌دهد که به طور خاص برای آموزش در مدارس چاپ شده بود، چنان که در صفحه عنوان یکی از این نسخه‌ها که در استراسبورگ در سال ۱۵۶۵م منتشر شده نوشته است: «چهار کتاب نخست کوروشنامه که به طور جداگانه برای استفاده در مدارس چاپ شده است» (See: Humble, 2020: 356).

نکته مهم این که روی آوری به کتاب کوروشنامه توسط رهبران و پیروان نهضت پروتستان از آن جهت بود که نه تنها آن را نسخه‌ای ارزشمند برای آموزش رهبران آینده و شاهزادگان بلکه برای آموزش معلمان مذهبی و کشیشان قلمداد می‌کردند (ibid: 359-360). در واقع پروتستان‌ها متون کلاسیک از جمله کوروشنامه گزنفون را نوعی ترویج دهنده فضائل اخلاقی می‌دانستند که می‌توانست با کتاب مقدس و آموزه‌های اخلاقی همسانی داشته باشد. چنان که از نظر ملانشتون آثار نویسندگان یونانی کلاسیک و نویسندگان مسیحی هر دو هم برای سیاست و حکومت و هم برای الهیات ضروری و لازم بود.

بنابراین در نیمه دوم سده شانزدهم آموزش متون کلاسیک در آلمان علاوه بر مدارس متوسطه در دانشگاه‌هایی مانند ویتنبرگ، ینا، لایپزیک و تعدادی دیگر رایج شد (Ciccolella, 2024: 41-42).

۱.۵ جایگاه کوروشنامه در پادشاهی‌های دوره اصلاح دینی

موضوع رابطه نهضت پروتستان با کتاب کوروشنامه و استفاده از آن به عنوان کتاب راهنمای آموزشی به نقش این نهضت در تفکیک دو حوزه دینی و دنیوی پیوند می‌یابد. این تفکیک از همان شروع نهضت پروتستان با آراء و آثار لوتر نمایان شد. لوتر در رساله «نامه سر گشاده به اشراف مسیحی ملت آلمان» که در سال ۱۵۲۰م منتشر کرد، روشن‌ترین چهره ملی‌گرایانه نهضت خود را نشان داد و با لحنی وطن پرستانه در کنار پیشنهادات اصلاحی‌اش هم روحیه میهنی آلمانی‌ها را تحریک کرد و هم شهریاران آلمانی را به استقلال از نهاد کلیسا در ارسال عواید و مالیات‌ها به دستگاه پاپ در رم فرا خواند (Luther A, 1960: 45-53). لوتر در این رساله بنیان‌های ارتباط خود را با قدرت دنیوی مستحکم نمود. هر چند وی تمایل قلبی به موضوعات سیاسی نداشت و از چشم یک اصلاح‌گر دینی دیدگاه‌های خود را مطرح کرد.

از اواخر دوره اصلاح دینی هم در نظریه و هم در عمل زمینه‌های شکل‌گیری نظام‌های سیاسی موسوم به «استبداد روشنگرانه»^{۱۷} (Enlightenment Absolutism) ایجاد گردید که نهضت اصلاح دینی و الهیات پروتستان نقش مهمی در پیدایش این نظام‌های سیاسی ایفا نمود. آیین پروتستان که از یک سو به نیروی حاکمان دنیوی بر دستگاه کلیسا غلبه کرده بود و از سوی دیگر حق الهی پاپ را در حوزه دنیوی به فرمانروا سپرده بود، خدمت بزرگی به مطلق‌آیینی و استبدادگرایی شاهان کرد. همچنین خشونت‌ها و درگیری‌های مذهبی طی دوره اصلاح دینی که اوج آن در جنگ‌های سی ساله نمایان شد و تمایل توده‌ها و اندیشمندان به امنیت و آرامش و سامان دادن به جامعه، گرایش به لزوم قدرت مطلق فرمانروا را افزایش داد. به جز اشراف که به طور کلی خواهان پادشاهانی ضعیف بودند، بیشتر مردم به ویژه طبقه متوسط در کشورهای اروپایی بهترین راه نظم بخشیدن به امور را تمرکز قدرت در دست پادشاه و اقتدار فرمانروا می‌دانستند، زیرا در غیر این صورت یا باید به سلطه اشرافیت فئودال و یا اغتشاش و ناامنی تن می‌دادند (Gattschalk, 1951: 312-313).

بدین ترتیب توجه رهبران نهضت اصلاح دینی پروتستان به امر آموزش و فرهنگ از یک سو و اعتقاد به سپردن امور دنیوی به فرمانروایان از سوی دیگر موجب شد که موضوع آموزش شهرویان در دستور کار مشاوران دربارهای شاهی، اندیشمندان و فیلسوفان سیاسی دوره اصلاح دینی و پس از آن قرار گیرد. چنان که در هلند دولت‌های ایالتی با حمایت‌های مالی خود به نظارت بر دانشگاه‌ها و آموزش عمومی اقدام کردند. در ایالات پروتستانی آلمان نیز شاهزادگان با حمایت‌های مالی از استادان دانشگاه‌ها و تأمین هزینه‌های مالی مراکز آموزشی اداره این مراکز را به دست گرفتند (Clark, 1964: 305).

این نکته حائز اهمیت است که هم در هلند و هم در انگلستان نهضت اصلاح دینی بیش از هر کشور دیگری مدیون جریان فکری موسوم به اومانیزم شمالی بود که از نمایندگان برجسته آن را می‌توان دسیدریوس اراسموس (Desiderius Erasmus) (۱۴۶۶-۱۵۳۶م) اهل روتردام (Rotterdam) نام برد. او ۷ سال در انگلستان زندگی کرده بود و نقش مهمی در بازشناسی ادبیات کلاسیک یونان و روم و لزوم بازنگری در جزم اندیشی نهاد کلیسا ایفا نمود. اراسموس در کتاب «آموزش یک شاهزاده مسیحی» (۱۵۱۶م) که به شارل پنجم امپراتوری آینده هدیه شد، در واقع الگویی از کوروشنامه گزنفون را پیش رو داشت و با اشاره به داستان‌هایی از کوروش آن کتاب را برای آموزش خردمندان‌اش برای فرزندان خاندان شاهی مورد ستایش قرار داد (see: Erasmus, 1977: 44,50,62).

یکی از نخستین دانشوران انگلیسی که به مطالعه متون یونانی و رومی از جمله آثار هومر، افلاطون، ارسطو، گزنفون و سیسرو پرداخت، سر توماس الیوت (Sir Thomas Elyot) (حدود ۱۴۹۰م-۱۵۴۶م) بود. او دیپلمات، نویسنده، مترجم، حقوقدان و نویسنده «کتاب فرماندار» (The Bool Named Governour) (۱۵۳۱م) بود که در این اثر اهداف و کارکرد دولت را از منظر یک اومانیزت مورد بررسی قرار داد. او در این کتاب بر آموزش کارمندان دولت و حاکمان بر اساس آثار نویسندگان و اندیشمندان یونانی و رومی تأکید نمود (Cook, 2006: 190-191). الیوت در کتاب «فرماندار» به کوروشنامه گزنفون به عنوان اثری مهم که به تربیت کوروش و شیوه فرمانروایی او پرداخته است، توجه نشان داد و ضمن آن که به حق الهی شاهان معتقد بود، لزوم آموزش حاکمان و کارگزاران حکومتی را مورد تأکید قرار داد و در موارد متعدد اشاره نمود که این آموزش باید به طور کامل مبتنی بر آثار نویسندگان کلاسیک از جمله آثار گزنفون باشد. او به ویژگی‌های لازم برای فرمانروایی پرداخت که بیان‌گر مطالعه دقیق وی از کوروشنامه گزنفون و فضائل شهرداری از جمله تیراندازی، آزادگی،

عدالت، فداکاری، خردورزی و... است که کوروش و فرمانروایان پیروز از آن برخوردار بودند. او سپس ضمن توجه به کتاب کوروشنامه نوشت گزنفون که هم فیلسوف و هم فرمانده برجسته‌ای بود، کتاب کوروشنامه را برای خوانندگانش بر جای نهاد تا نمونه‌ای بی نظیر از زندگی و هدایت افراد باشد (Elyot, 1883: 1/84-85).

در دوره فرمانروایی ملکه الیزابت اول (۱۵۵۸-۱۶۰۳م) توجه به کوروشنامه در دربار و محافل سیاسی و ادبی انگلستان افزایش یافت. سر فیلیپ سیدنی (Sir Philip Sidney)، (۱۵۵۴-۱۵۸۶م) شاعر و چهره سیاسی برجسته دربار ملکه الیزابت در کتابش به نام «دفاعیه‌ای برای شعر» (An Apology for Poetry) نوشته شده در دهه ۱۵۸۰م یعنی سی سال بعد از آن که نخستین ترجمه انگلیسی کوروشنامه در حدود ۱۵۶۰م کامل شد، ایران توصیف شده در کوروشنامه را به عنوان «تصویری از یک امپراتوری دادگر» معرفی کرد (Sidney, 1890: 8,11,17). همچنین ادmond اسپنسر (Edmund Spenser) (۱۵۵۲-۱۵۹۹م) که او نیز از شاعران برجسته دوره ملکه الیزابت اول بود، ضمن تحسین امپراتوری پارس از آن به عنوان الگویی برای کشورهای جهان یاد کرد. او با مقایسه افلاطون و گزنفون در تاریخ اندیشه یونانی، گزنفون را به آن دلیل که توانست در شخص کوروش و ایرانیان بهترین‌ها را نشان دهد، بر افلاطون ترجیح می‌داد (Stoneman, 2020: 331). توجه به کوروشنامه و فرمانروایان ایران باستان در دوره ملکه الیزابت اول دو دلیل داشت: نخست تلاش سیاستمداران و نویسندگان برای مسئولیت‌پذیری سلطنت و آموزش شیوه‌های فرمانروایی بر کشوری بود که سودای رهبری اروپا را در سر می‌پروراند. دوم برای شناخت بهتر ایران به عنوان کشوری که در آن پادشاهی صفوی با ادعای فرمانروایی بر همه «ممالک محروسه ایران» می‌توانست در سیاست خارجی انگلستان در برابر امپراتوری عثمانی ایجاد تعادل نماید.

پس از ملکه الیزابت نیز کتاب کوروشنامه همچنان به عنوان راهنمای آموزش فرمانروایی در دربار انگلستان مورد توجه بود. در دوره جیمز اول^{۱۸} (James I) کتاب کوروشنامه اصلی‌ترین راهنمای آموزش شاهی شناخته می‌شد. جیمز از کودکی آموزش دیده بود و زمانی که تحت تعلیم معلم خود جرج بوکانان^{۱۹} (George Buchanan) قرار داشت، کتاب کوروشنامه را خوانده بود. جیمز خود رساله‌ای درباره حکومت نوشت که نام آن را به یونانی Basilikon Doron یا «هدیه سلطنتی» گذاشت. او این کتاب را به هدف راهنمایی پسرش هنری و پس از او پسر دیگرش چارلز نوشت. در واقع دیدگاه جیمز در این کتاب

درباره پادشاهی بر اساس خوانش او از کوروشنامه گزنفون بود. او در کتاب خود کارگزاران حکومتی را به کتاب گزنفون درباره چگونگی تربیت کوروش پادشاه جوان ارجاع می دهد که در همه زمینه های فرمانروایی مهارت یافته بود و تلاش خود را برای الگوسازی از کوروش در امور سیاسی و مالی حکومت خود نشان می دهد (James I, 1887: 110-111, 145).

اهمیت کوروشنامه در نظام سیاسی انگلستان در دوره پادشاهی جیمز اول از آنجا روشن تر می شود که ترجمه اولیه ای از این اثر توسط خود جیمز سفارش داده شده بود و در زمان پسرش چارلز اول (Charles I) (۱۶۲۵-۱۶۴۹م) ترجمه شد. در سر لوحه کتاب تصویر کوروش در حالت رزمی قهرمانانه سمت چپ ایستاده و شاه چارلز در سمت راست او در لباس پادشاهی ایستاده بود. این تصویر در پی نشان دادن یگانگی پادشاهی خاندان استوارت با کوروش و خاندان او در نمایاندن یک نظام پادشاهی با فضیلت بود (Stoneman, 2020: 325-326).

کرامیس (Cramise) به سه کتاب اشاره می کند که الگوی آموزش پادشاهی از نظر جیمز اول بود. کتاب پولیتیکوس (Politicus)، کتاب کوروشنامه و کتاب فرماندار (Cramise, 2002: 46). نکته مهم این است که خود کتاب فرماندار در ارائه یک الگوی پادشاهی مطلوب، متأثر از کتاب کوروشنامه بود. در دوره جیمز اول کتاب کوروشنامه کتاب راهنما و سر لوحه اقدامات او در امور مالی در انگلستان شد (ibid: Introduction/7). حتی در جلسه پارلمان پاییز ۱۶۱۰م این کتاب مورد بحث قرار گرفت (ibid: 28). همچنین در این دوره رابرت فیلمر^{۲۰} (Robert Filmer) در کتاب «پدر سالار» نظریه باستانی پادشاه به مثابه پدر ملت را مورد بحث قرار داد و ضمن توجه به دیدگاه های نویسندگان باستانی، انتقاد گزنفون را از دموکراسی آتن که موجب تبعید و کنار گذاشتن انسان های شریف می شد، تأیید نمود (فیلمر، ۱۳۹۶: ۱۱۳).

الگو برداری جیمز اول از کوروش باعث شد او نیز به تقلید از کوروش بر اساس آنچه گزنفون روایت کرده بود، در جلب نظر مردم تلاش کند. نکته مهم این که با توجه به نفوذ دراز مدت و بی بدیل طبقه اشراف در ساختار سیاسی انگلستان، جیمز اول رفتار کوروش را با بزرگان پیرامون خود که از آنان دوستانی قدرتمند ساخته بود، الگو قرار داده و معتقد بود همچنان که کوروش اشراف خدمتگزار خود را تشکیل داد و با اعطای هدایای متنوع به خود وابسته کرد، او نیز باید به اشرافی که به پادشاهی انگلستان خدمت کرده اند، پاداش مناسب دهد تا در هنگام سختی دستیار سلطنت باشند. به همین دلیل پس از به تخت

نشستن به تعدادی هم به خاطر استحقاقشان و هم برای نشان دادن سخاوتمندی اش هدایایی داد (ibid: 25-26). در واقع یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های جیمز اول و مشاوران او در پیروی از کوروشنامه گزنفون شیوه مدیریت امور مالی بود. اهمیت این نکته از آنجا مشخص می‌شود که یکی از اساسی‌ترین مسائل پادشاهی‌های اروپایی در اوایل دوره مدرن مدیریت امور مالی و اتخاذ بهترین گزینه‌های دخل و خرج مملکت بود.

۲.۵ اهمیت کوروشنامه در اندیشه سیاسی ژان بُدن در دوره اصلاح دینی

طی دوره اصلاح دینی و پس از آن نظریه اقتدار فرمانروا و استقلال مفهوم حاکمیت (Sovereignty) به وسیله اندیشمندان سیاسی نظیر ژان بُدن (Jean Bodin) (۱۵۳۰-۱۵۹۶م) در فرانسه و توماس هابز (Thomas Hobbes) (۱۵۸۸-۱۶۷۹م) در انگلستان تدوین و منتشر شد. ژان بُدن که از مشاوران و حامیان هانری چهارم (Henry IV) (۱۵۵۳-۱۶۱۰م) پادشاه فرانسه بود، در اوج نهضت اصلاح دینی و خشونت‌های مذهبی کتاب مشهور خود را به نام «شش کتاب جمهوری» نوشت. او با نظریه حاکمیت و تفکیک فلسفی حقوق از شالوده مذهبی آن، دوران جدیدی را در اندیشه سیاسی غرب رقم زد.

مطالعه این اثر مهم ژان بُدن نشان می‌دهد که تأثیر پذیری بسیاری از الگوی پادشاهی ایرانیان باستان و فرمانروایی کوروش هخامنشی داشته است که ناشی از مطالعه متون کلاسیک به ویژه کوروشنامه گزنفون بوده است. ژان بُدن سه نوع پادشاهی را مقایسه می‌کند: پادشاهی سلطنتی موروثی (Royall Monarchie)، پادشاهی اربابی (Lordly Monarchie) و پادشاهی تیرانی (Tirannicall Monarchie). سپس درباره پادشاهی سلطنتی موروثی سخن می‌گوید و از کوروشنامه گزنفون یاد می‌کند که در آن از شاهان ماد و پارس به عنوان فرمانروایانی نام برده بود که همه قدرت را برای مدیریت بر اتباعشان در اختیار داشتند. او می‌گوید موضوع ارزشمندی را که گزنفون از شاهان ماد در کوروشنامه گفته این است که به عقیده آنان شاه باید مالک همه چیز باشد (Bodin, 1903: 2/200). ژان بُدن اختیار مطلق فرمانروا در پادشاهی سلطنتی را در مقایسه با پادشاهی تیرانی در این می‌داند که در پادشاهی سلطنتی همه اختیارات فرمانروا برای حفظ قانون و بهبود وضع جامعه به کار می‌رود (ibid: 2/200). ژان بُدن مانند بسیاری از اندیشمندان اوایل دوره مدرن در معرفی اقوام باستانی متأثر از کتاب مقدس است و از این جهت وقتی از پادشاهی‌های بزرگ باستانی یاد می‌کند آشور، ماد، پارس و مصر را نام می‌برد (ibid: 2/204).

کتاب دوم از «شش کتاب جمهوری» درباره پادشاهی سلطنتی و ویژگی‌های آن است. او به روشنی تحت تأثیر شیوه فرمانروایی کوروش هخامنشی قرار داشته و در این کتاب موناک یا پادشاه سلطنتی را کسی می‌داند که در اطاعت از قوانین طبیعت بوده و مردمانش را نیز به اطاعت از این قوانین و آزادی‌های طبیعی وا می‌دارد. او سپس به تفاوت رفتار دو پادشاه ایران باستان یعنی کوروش بزرگ و کمبوجیه اشاره می‌کند و می‌نویسد از نظر ایرانیان کوروش بزرگ یک پادشاه (King) بود، اما کمبوجیه یک ارباب (Lord) و از این نظر کوروش یک شهریار مهربان و فروتن اما کمبوجیه متکبر و مغرور بود (ibid: 2/204). با این حال همان پادشاهی اربابی را بر نوع تیرانی که در صدد به بردگی کشاندن مردم و تصرف اموال آنان است، برتر می‌داند (McCabe, 2008: 59).

ژان بُدن بارها در این اثر از کتاب کوروشنامه گزنفون یاد می‌کند که نشان از نفوذ بسیار زیاد آن بر اندیشه سیاسی وی دارد. او پادشاهی تیرانی را از منظر یونانی‌های باستان و فلسفه سیاسی افلاطون مورد بررسی قرار می‌دهد و از آن به عنوان نوعی از پادشاهی که در پی زیر پا نهادن قوانین خدا و طبیعت است، نام می‌برد (Bodin, 1903: 2/210). اما پادشاهی سلطنتی را متفاوت از آن می‌داند که در آن پادشاه با مردمش همگام است و آنان نیز در راه او و حکومتش جانفشانی می‌کنند. سپس برای تأیید این دیدگاه به کتاب گزنفون اشاره می‌کند و می‌نویسد در کوروشنامه تصویری از یک پادشاه بزرگ و با فضیلت به نام کوروش را می‌بینیم که الگویی است برای سایر شاهزادگان که از او پیروی می‌کنند (ibid: 2/215).

آنچه درباره اندیشه سیاسی ژان بُدن و ارتباط آن با کتاب کوروشنامه حائز اهمیت است این است که او با نگاهی به دوره باستان و فرمانروایی کسانی مانند کوروش و دورانی که خود در آن به سر می‌برد، فقدان پادشاهی‌های سلطنتی موروثی و انبوه فرمانروایان تیرانی را چه در اروپا و چه در آسیا مشکل اساسی جوامع می‌دانست که تیران‌ها بدون رضایت مردمانشان به حکمرانی مشغول بودند. بنابراین تلاش اصلی او تدوین اصول اساسی نظام پادشاهی موروثی مبتنی بر آموزه‌های کتاب کوروشنامه گزنفون و سایر نویسندگان کلاسیک بود. به ویژه آن که در دوره او بحران فرمانروایی و جانیشینی در نظام سلطنت فرانسه به مرحله‌ای رسیده بود که فروپاشی جامعه و هرج و مرج سیاسی خطر نزدیکی به نظر می‌رسید.

۶. اهمیت کوروشنامه در اندیشه تاریخی دوره روشنگری

از زمان برقراری معاهده وستفالی در سال ۱۶۴۸م که به جنگ‌های سی ساله مذهبی میان دولت‌های قدرتمند کاتولیک و پروتستان در اروپا پایان داد تا وقوع انقلاب فرانسه در سال ۱۷۸۹م در تاریخ اروپا به عصر خرد و روشنگری معروف است. عصر روشنگری را می‌توان تا حدود زیادی از نتایج نهضت پروتستان و تفکیک دو حوزه سیاست و دیانت و گسترش فرهنگ مدارا در اروپا دانست. در عصر روشنگری دانش و اندیشه تاریخی جایگاه مهمی یافت و توجه بسیاری از فیلسوفان، ادیبان و مورخان این دوره را به خود جلب کرد. نگاه اندیشمندان این دوره به تاریخ باستان نیز دارای اهمیت است. علاقه آنان به تاریخ باستان معطوف به نظام‌های سیاسی متمرکز و امپراتوری‌هایی نظیر روم و ایران بود. توجه مورخان و نویسندگان سده هجدهم به تاریخ روم به ویژه دوران امپراتوری روم در تاریخ اروپا بی‌نظیر بود. ولتر (Voltaire)، مونتسکیو (Montesquieu)، گیبون (Gibbon) و تعدادی دیگر از جمله مهم‌ترین آثار خود را به تاریخ روم باستان اختصاص دادند. طبیعی بود که نظام‌های پادشاهی در اروپای سده هجدهم بیشتر علاقمند به بازشناسی مناظری از تاریخ باستان بودند که با ساختار سیاسی کشورهایشان هماهنگی بیشتری داشت، بنابراین به تشویق این نویسندگان می‌پرداختند، زیرا برای آنان انتشار آثاری درباره شکوه امپراتوری روم حکم مشروعیت بخشیدن به شیوه فرمانروایی خودشان داشت. در این دوره توجه نویسندگان به کتاب کوروشنامه گزنفون ادامه یافت و موجب مطالعه بیشتر تاریخ ایران باستان گردید. کوروشنامه که به وسیله ملانشتون از رهبران نهضت اصلاح دینی در سده شانزدهم به عنوان یک متن مناسب آموزشی برای کسانی که در مراحل اولیه مطالعه زبان یونانی بودند، قرار گرفته بود، همچنان در نظام آموزشی باقی ماند. حتی در کشور بریتانیا از جمله متونی بود که مطالعه آن برای ورود به دانشگاه ضروری بود (Humble, 2017: 431). ضمن این که جایگاه خود را به عنوان کتاب راهنمای آموزش شهروندان حفظ نمود، چنان که اندرو مایکل رمزی^{۲۱} (Andrew Michael Ramsay) در کتابش به نام «سفرهای کوروش» (۱۷۲۷) راهنمایی برای شاهان در قالب یک رمان آموزشی فراهم ساخت. نویسنده در همان ابتدای کتاب به شیوه آموزش کوروش بر اساس روش شاهان پارس، چنان که گزنفون توصیف کرده بود، می‌پردازد (Ramsay, 1730: 1/3). البته این نکته را نباید از نظر دور داشت که در اروپای اوایل دوره مدرن به ویژه سده هجدهم رومانس تاریخی به عنوان یک ژانر ادبی مورد توجه عموم

قرار گرفت و از این جهت کوروشنامه گزنفون در صدر یک نمونه کلاسیک این نوع نوشته‌ها به شمار می‌رفت.

یکی از نخستین آثار ارزشمند تاریخی در اوایل دوره روشنگری، کتاب «گفتار در تاریخ عمومی» نوشته ژاک بنینی بوسوئه (Jacques-Bénigne Bossuet) (۱۶۲۷-۱۷۰۴م) عالم علوم الهی و مورخ مشهور فرانسوی است. بوسوئه این کتاب را طی سال‌هایی که تربیت پسر لوئی چهاردهم را برای آموزش شهرداری به عهده داشت، در سه بخش به نگارش در آورد. بوسوئه در نگاه به تاریخ و سیاست از دو منبع متون کلاسیک و کتاب مقدس استفاده کرد و دیدگاه‌ها و روایات این متون در آثار و نوشته‌های او بازتاب یافت. چنان که او درباره کوروش می‌نویسد کوروش امپراتوری پارسیان را بنیان نهاد و شاهزاده‌ای بود که از سوی خدا برای آزادی مردمش انتخاب شده بود و او به آزادی اسیران و بازسازی معبد (۵۳۵ پ.م) پرداخت (Bossuet, 1976: 38). روشن است که این روایت بوسوئه متأثر از کتاب عهد عتیق است (عهد عتیق، کتاب اشعیاء، باب ۴۵/۱). در ادامه نیز به امپراتوری پارس و قلمرو گسترده آن می‌پردازد که نشان دهنده مطالعه آثار یونانی از جمله گزنفون است، زیرا در کتاب گزنفون نیز حدود و مرزهای امپراتوری کوروش به روشنی مشخص شده بود.

کوروشنامه گزنفون مورد توجه فیلسوف تاریخ آلمانی یوهان گوتفرد هررد (Johann Gottfried Herder) (۱۷۴۴-۱۸۰۳م) نیز قرار گرفت. او در مشهورترین اثرش به نام «اندیشه‌هایی درباره فلسفه تاریخ بشر» که در سال ۱۷۷۵م منتشر شد، به تاریخ مادها و پارس‌ها نیز می‌پردازد. او هنگامی که از کوروش یاد می‌کند در واقع کوروشنامه گزنفون را مورد بررسی قرار می‌دهد و می‌نویسد کوروش برای گزنفون مانند اودیسه و آشیل برای هومر بود، اما آنچه برای ما مهم است این است که کوروش تمام آسیا را تحت حاکمیت خود در آورد و امپراتوری‌اش از سند تا مدیترانه گسترده بود (Herder, 1800: 324). هررد پس از توضیحات درباره بازتاب زندگی کوروش در تواریخ یهودی، پارسی، هرودوت و گزنفون می‌نویسد «آلمان‌ها می‌توانند افتخار کنند که احتمالاً کوروش از نژاد و متحد آنان است و کتاب کوروشنامه باید به وسیله هر شاهزاده آلمانی خوانده شود» (ibid: 324).

در واقع هررد علاوه بر آنکه به پیشینه هند و اروپایی ایرانیان توجه می‌کند، نخستین کسی است که به نزدیکی قومی آلمان‌ها با آنان اشاره کرده و او نیز ضرورت آموزش شاهزادگان آلمانی بر اساس آموزه‌های کتاب کوروشنامه را مورد تأکید قرار می‌دهد. اهمیت این نکته از آنجاست که هررد را می‌توان یکی از پیشگامان مفاهیم مرتبط با ملی‌گرایی،

تاریخ‌گرایی و روح ملی دانست که در سده هجدهم در صدد ایجاد یک آلمان متحد و قدرتمند بودند. به ویژه آن که در فضای فکری و فلسفی جامعه آلمانی عصر روشنگری، زمزمه‌های برتری زبان و فرهنگ آلمانی نسبت به سایر اقوام اروپایی به گوش می‌رسید (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به: برلین، ۱۳۹۸: ۲۱۸ تا ۲۲۷). توجه هر دو به کوروش به عنوان متحد کننده و مؤسس امپراتوری یکپارچه پارسی و تأکید او بر قلمرو وسیع امپراتوری کوروش از این منظر قابل تأمل است.

مهم‌ترین پژوهش تاریخی مربوط به ایران باستان در سده هجدهم کتاب «تاریخ امپراتوری هخامنشی» نوشته آرنولد هرمن لودویگ هیرن (Arnold Hermann Ludwig Heeren) (۱۷۶۰-۱۸۴۲م) مورخ آلمانی و عضو مکتب تاریخی گوتینگن (Göttingen) بود. نسخه اول کتاب هیرن در سال‌های ۱۷۹۳-۱۷۹۶م منتشر شد. این کتاب را می‌توان نخستین تاریخ امپراتوری هخامنشی دانست که تا آن زمان به نگارش در آمده بود. نویسنده در این کتاب زندگی کوروش به روایت گزنفون را مورد بررسی قرار می‌دهد. او می‌نویسد کوروش در کوروشنامه گزنفون تصویری با ویژگی‌های رؤیایی پادشاهانی چون جمشید، گشتاسب و دیگر قهرمانان مشرق زمین است که با پوشش رومانتیکی به نمایش در آمده است (Heeren, 1846: 1/54). بخش زیادی از این کتاب در جلد اول به جغرافیای امپراتوری پارس و ایالات آن، نهادهای امپراتوری، شاه و دربار، مدیریت کشور و مواردی از این دست اختصاص داشت. به عبارت دیگر اهمیت این کتاب از آنجاست که موجب شد کوروشنامه گزنفون به مثابه دریچه‌ای به تاریخ نهادهای داخلی و تمدن ایران هخامنشی عمل نماید و نویسندگان و مورخان اروپایی مطالعات خود را درباره ایران باستان به زندگی و اقدامات موروش بر اساس کوروشنامه محدود نسازند.

در آخرین سالهای سده هجدهم و در آستانه وقوع انقلاب فرانسه (۱۷۸۹م)، کوروشنامه گزنفون در یک سفر جغرافیایی ماوراء بحار مورد توجه بنیانگذاران جمهوری تازه تأسیس ایالات متحده قرار گرفت و نسخه‌هایی از آن به قاره آمریکا رفت. توماس جفرسون (Thomas Jefferson) که در سال ۱۷۸۷م در فرانسه به سر می‌برد، قبل از تدوین قانون اساسی ایالات متحده به دنبال نسخه‌ای ایتالیایی از کوروشنامه بود تا زندگی و فرمانروایی کوروش به عنوان الگوی پادشاهی خیرخواه، آینه‌ای برای رئیس جمهورهای ایالات متحده در نظر گرفته شود (Humble, 2017: 432). او از دوستانش خواسته بود تا ترجمه‌هایی از آثار کلاسیک یونان به زبان ایتالیایی را فراهم سازند که از جمله آنها کوروشنامه و آناباسیس و

سایر آثار گزنفون بود (Marraro, 1943: 114). درباره علاقه جفرسون به مطالعه زندگی کوروش بر اساس کتاب گزنفون گزارش‌هایی وجود دارد. از جمله اینکه در کتابخانه توماس جفرسون که هسته کتابخانه کنگره امریکا را تشکیل داد، چند نسخه از کوروشنامه گزنفون موجود بود (Millicent Sowerby, 1983) که در کنار نامه‌هایی که جفرسون درباره کوروش و آثار گزنفون نوشته بود، توجه او را به این اثر تاریخی برای راهنمای رهبران آینده ایالات متحده نشان می‌دهد.

وجود نسخه‌هایی از کتاب کوروشنامه در کتابخانه‌های سایر رهبران اولیه ایالات متحده از جمله بنجامین فرانکلین (Benjamin Franklin) و جان آدامز (John Adams) بیان‌گر نقش و جایگاه این اثر در اندیشه سیاسی بنیانگذاران ایالات متحده امریکاست (Endelman and Mehta, 2013). به نظر می‌رسد مدارای مذهبی و فرمانروایی مبتنی بر اصول اخلاقی که یکی از دستاوردهای اندیشه عصر روشنگری بود، و کوروش به مثابه الگویی در این زمینه شناخته شده بود، برای رهبران و مؤسسان ایالات متحده امریکا اهمیت زیادی داشت.

۷. نتیجه‌گیری

کوروشنامه گزنفون در تاریخ اوایل مدرن اروپا طی سه جریان بزرگ در اندیشه غربی مورد توجه دانشوران، سیاستمداران و فیلسوفان سیاسی قرار گرفت و در هر دوره تأثیرات ویژه خود را داشت. در دوره رنسانس ایتالیا و سپس در کشورهای دیگر که ترجمه آثار کلاسیک یونان و روم مورد توجه اومانیست‌ها قرار داشت، کتاب کوروشنامه یکی از مهم‌ترین نوشته‌های باستانی بود که از سوی مترجمان متعدد به زبان‌های اروپایی از جمله ایتالیایی، فرانسوی، انگلیسی و آلمانی ترجمه شد. این دوره در ایتالیا همزمان با فقدان یکپارچگی سیاسی و وجود دولت-شهرهایی با ساختار سیاسی متفاوت بود. بنابراین کتاب کوروشنامه برای کسانی مانند ماکیاوولی الهام بخش آرمان وحدت سیاسی و اقتدار فرمانروا به شمار می‌رفت. ترجمه‌های متعدد از کوروشنامه گزنفون در دوره رنسانس راه را برای آشنایی سایر اومانیست‌ها در کشورهای شمال آلپ هموار کرد و آنان نیز به ترجمه و تفسیر کوروشنامه پرداختند، چنان که در سده شانزدهم بیشترین ترجمه از کوروشنامه از زمان رنسانس به بعد صورت گرفت. با این حال در کشورهایمانند انگلستان و فرانسه که از ثبات سیاسی برخوردار بودند، کوروشنامه به مثابه کتاب راهنمای شهریان در شیوه اداره کشور و مدیریت مطلوب امور مالی و جلب حمایت زیردستان به کار رفت. چنان که گویی به سنت

ایرانیان اندرنامه‌ای برای پادشاهان بود. با گسترش نهضت اصلاح دینی که در نتیجه به تفکیک دو حوزه سیاسی و دینی در جوامع پروتستان انجامید، تأکید بر اقتدار فرمانروای دنیوی از سوی رهبران نهضت پروتستان به جستجو برای کتاب‌های راهنمای آموزش شه‌یاران انجامید. بدین ترتیب کوروشنامه گزنفون که در محافل فکری و سیاسی کتاب شناخته شده‌ای بود، در دستور کار معلمان پروتستان و فیلسوفان سیاسی قرار گرفت و راهی دربارها و مراکز آموزشی شد. در آخرین مرحله از تاریخ اوایل مدرن در اروپا که با عنوان دوره روشنگری شناخته شده است، کوروشنامه گزنفون همچنان یکی از آثار مهم کلاسیک باقی ماند. در این دوره که در آلمان توجه به مفهوم روح ملی و قومی در حال گسترش بود، کوروشنامه گزنفون اثری ارزشمند برای تجربه وحدت ملی و یکپارچگی مردم آلمانی زبان شناخته شد. در واپسین سال‌های سده هجدهم کتاب کوروشنامه نه تنها در اروپای دارای نظام‌های پادشاهی بلکه در جمهوری تازه تأسیس ایالات متحده امریکا نیز الگوی رهبران سیاسی آن قرار گرفت. از نظر آنان کوروشنامه گزنفون می‌توانست نمونه‌ای از فرمانروایی فضیلت سالار و مبتنی بر مدارای مذهبی را به جامعه‌ای که اجدادشان از خودکامگی سیاسی و تعصبات دینی در اروپا به جهان جدید مهاجرت کرده بودند، فراهم سازد.

پی‌نوشت‌ها

۱. گزارتوس یکی از نخستین مورخان یونانی/یونانی شده در آسیای صغیر است که در میانه قرن پنجم پیش از میلاد می‌زیست. کتاب او درباره تاریخ لیدیه از دوره های کهن تا فتح شهر به دست کوروش هخامنشی است.
۲. سیسرو (۱۰۶-۴۳ پ.م) سیاستمدار، خطیب و فیلسوف برجسته رومی.
۳. اسکپیو (۲۳۶-۴۳ پ.م) فرمانده و کنسول رومی است که در جنگ دوم میان روم و کارتاژ دستاوردهای بزرگی برای رومیان به ارمغان آورد و با شکست دادن هانیبال سردار کارتاژی در افریقا، لقب اسکپیو افریقایی یا فاتح افریقا به او داده شد.
۴. آیسخیلوس (۵۲۵-۴۵۶ پ.م) قدیمی‌ترین نمایشنامه‌نویس بزرگ آتنی که آثارش باقی مانده است. او را بنیان‌گذار تراژدی کلاسیک می‌دانند. از نمایشنامه‌های متعدد او ۷ اثر باقی مانده که از جمله آنها تراژدی پارسیان است.
۵. سوفوکلس (۴۹۷-۴۰۶ پ.م) تراژدی‌نویس بزرگ یونانی و نویسنده نمایشنامه‌های متعدد از جمله آنتیگونه و ادیپ شهریار.

۶. لئوناردو برونی (۱۳۶۹-۱۴۴۴م) از برجسته‌ترین مورخان ایتالیایی دوره رنسانس که گاه از او به پدر تاریخنگاری مدرن یاد می‌کنند. مشهورترین تألیف او کتاب تاریخ مردم فلورانس در ۱۲ کتاب است.
۷. فرانچسکو فیلفو (۱۳۹۸-۱۴۷۱م) از اومانیست‌های دوره رنسانس و مترجم آثار فلسفی، تاریخی و ادبی یونان باستان.
۸. لورنزو والا (حدود ۱۴۰۱-۱۴۵۷م) مورخ و دانشور برجسته دوره رنسانس در ایتالیا.
۹. جیووانی پوتانو (۱۴۲۹-۱۵۰۳م) شاعر، فیلسوف و دولتمرد و از چهره‌های برجسته اومانیسیم در ایتالیا.
۱۰. بارتولومئو ساکی (۱۴۲۱-۱۴۸۱م) اومانیست ایتالیایی و نویسنده آثاری مانند زندگی پاپ‌ها که نوعی تاریخ جامع کلیسا به شمار می‌آید.
۱۱. لیوی یا تیتوس لیویوس (۵۹-۱۷ پ.م) از بزرگترین مورخان رومی که مشهورترین اثر او درباره تاریخ روم از پیدایش شهر رم تا زمان خود اوست.
۱۲. هیرونیموس بونر (۱۴۹۰-۱۵۵۶م) مترجم آلمانی دوره رنسانس که آثار نویسندگان کلاسیک از جمله آثار تاسیتوس، پلوتارک و هرودوت را به آلمانی ترجمه کرد.
۱۳. ژاک ویتمیل مترجم فرانسوی قرن شانزدهم که در حدود سال ۱۵۴۶م کتاب شهریار اثر ماکیاولی را به زبان فرانسوی ترجمه کرد.
۱۴. مادلین د اسکودری (۱۶۰۷-۱۷۰۱م) نویسنده و شاعر فرانسوی. کتاب کوروش بزرگ در ۱۰ جلد و هر جلد شامل ۳ کتاب است که در مجموع ۳۰ کتاب را تشکیل می‌دهد.
۱۵. ویلیام بارکر (۱۵۲۰-۱۵۷۶) مترجم انگلیسی آثار کلاسیک و اثر مهم کوروش بزرگ نوشته مادلین د اسکودری.
۱۶. ریچارد فارانت (حدود ۱۵۸۰-۱۵۲۸م) از چهره‌های برجسته موسیقی و نمایشنامه در انگلستان دوره ملکه الیزابت.
۱۷. استبداد روشنگرانه یک مفهوم سیاسی است که در قرن هجدهم به حکومت‌های مطلقه بعضی کشورهای اروپایی اطلاق می‌شد که فرمانروایان آن با تأثیر از اندیشه‌های روشنگری آن دوره به اصلاحات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اقدام می‌کردند. از نمونه‌های آن فریدریک دوم یا بزرگ در پروس و ژوزف دوم در اتریش بود.
۱۸. جیمز اول از خاندان استوارت که از سال ۱۵۶۷م به عنوان جیمز ششم پادشاه اسکاتلند و از سال ۱۶۰۳ تا ۱۶۲۵م پادشاه انگلستان و ایرلند به عنوان بخشی از پادشاهی متحد انگلستان و اسکاتلند بود.
۱۹. جورج یوکانان (۱۵۰۶-۱۵۸۲م) مورخ، شاعر و اومانیست اسکاتلندی که از آثار مهم او «تاریخ اسکاتلند» و «درباره حق سلطنت در اسکاتلند» است که معلم شاهزاده جیمز ششم اسکاتلند (جیمز اول انگلستان) بود.

بازشناسی کوروشنامه گزنفون در اوایل دوره مدرن: ... (احمد فضل‌نژاد) ۴۵۹

۲۰. رابرت فیلمر (۱۵۸۸-۱۶۵۳) نظریه پرداز سیاسی انگلستان و از مدافعان حق الهی سلطنت.
۲۱. اندرو مایکل رمزی (۱۶۸۶-۱۷۴۳م) فیلسوف، مورخ و نویسنده اسکاتلندی الاصل که بیشتر عمر خود را در فرانسه زندگی کرد. کتاب سفرهای کوروش اثری فلسفی-تاریخی بود که بسیار مورد توجه قرار گرفت.

کتابنامه

- ارسطو (۱۳۴۹)، سیاست، ترجمه حمید عنایت، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.
- افلاطون (۱۳۵۳)، جمهوری، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران، خوشه.
- برلین، آیزایا (۱۳۹۸)، ویکو و هر دو بررسی در تاریخ اندیشه ها، ترجمه ادريس رنجی، تهران: ققنوس.
- عهد عتیق، کتاب عزرا، باب چهارم؛ کتاب استر، باب ششم و دهم.
- فیلمر، رابرت (۱۳۹۶)، پدربسالار، ترجمه علی اردستانی، تهران: نگاه معاصر.
- کسنوفون (۱۳۹۴)، خاطرات سقراطی، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران: خوارزمی.
- کناوت، ولفگانگ (۲۵۳۵)، آرمان شهریاری ایران باستان از کسنفن تا فردوسی از روی آثار نویسندگان یونان و روم و ایران، ترجمه سیف الدین نجم آبادی، تهران: انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر، چاپخانه زیبا.
- ماکیاوللی، نیکولو (۱۳۶۶)، شهریار، ترجمه داریوش آشوری، تهران: نشر پرواز.
- ماکیاوللی، نیکولو (۱۳۸۸)، گفتارها، ترجمه محمد حسن لطفی، تهران: خوارزمی.
- مجتبائی، فتح الله (۱۳۵۲)، شهر زیبای افلاطون و شاهی آرمانی در ایران باستان، تهران: انجمن فرهنگ ایران باستان.

Bodin, Jean (1903), *The Six Books of a Commonweale*, translated by: Richard Knolles, London, the Worshipful Company of Goldsmiths.

Burke, Peter (1966), "A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700", in: *History and Theory*, Published By: Wiley, Vol. 5, No. 2, pp. 135-152.

Chernyakhovskaya, Olga (2018), "Mechanisms of Peasure according to Xenophon's Socrates", in: *Plato and Xenophon comparative Studies*, edited by: Gabriel Danzig, David Johnson, Donald Morrison, Brill. Leiden. Boston, pp. 318-339.

Ciccolella, Federica (2024), "The Divine Language: Greek in a Sixteenth-Century German School", in: *Reading, Writing, Translating: Greek in Early Modern Schools, Universities, and beyond*, edited by Johanna Akujarvi & Kristina Savin, Lund University, pp. 65-88.

- Cicero (1958-60), *Letters to his friends*, trans, W. Glynn Williams. Vol 3, Cambridge, Harvard University press.
- Clark, George (1964), *The Seventeenth Century*, New York.
- Cook, James Wyatt (2006), *Encyclopedia of Renaissance Literature*, Fact on File, Inc, New York.
- Cramise, John (2002), *Kingship and Crown finance under James VI and I 1603-1625*, the royal historical society the Boydell press.
- Dipiero, T. (2006). "Le Grand Cyrus (Madeleine de Scudéry, 1649–1653)". In F. Moretti (Ed.), *The Novel, Volume 2: Forms and Themes* Princeton: Princeton University Press, pp. 152-160.
- Ellis, Anthony (2015), "Herodotus and God in the Protestant Reformation", in: *Histos Supplement*, 4, 173-245.
- Elyot, Thomas (1883), *The Book named the Governour*, edited from the first edition of 1531, by Henry Herbert Stephen Croft, In two Volumes, Vol I, London, Kegan Paul, Trench & Co, Paternoster Square.
- Endelman, Gary and Mehta, Cyrus D (2013), "How Cyrus' View of Religious Toleration May Have Inspired the American Constitution", in: [Https://blog.cyrusmehta.com](https://blog.cyrusmehta.com)
- Erasmus, Desiderius (1977), *The Education of a Christian Prince*, translated by Neil M. Cheshire and Michael J. Heath, Cambridge University Press.
- Gattschalk, Louis (1951), *Europe and the Modern World*, Chicago, Scott, Foresmen and Company.
- Georges, Pricles (1994), *Barbarian Asia and the Greek experience, from the Archaic period to the Age of Xenophon*, the Johns Hopkins University Press.
- Heeren, Arnold. H (1846), *Historical Researches into the Politics, Intercourse, and Trade of the Principal Nations of Antiquity*, Vol 1: Asian Nations. Persians, Phoenicians, Babylonians. Translated from the German, London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.
- Herder, Johan Gottfried (1800), *Outlines of a Philosophy of the History of Man*, translated from the German, by T. Churchill, Bergman Publishers, New York, London.
- Humble, Noreen (2017), "Xenophon and the Instruction of Princes", in: *The Cambridge Companion to Xenophon*, edited by Michael A. Flower, Cambridge University Press, pp. 416-434.
- Humble, Noreen (2018), "Erudition, Emulation and Enmity in the Dedication Letters to Filelfo's Greek to Latin Translations", in: *Francesco Filelfo, man of letters*, edited by: Jeroen De Keyser, Brill, Leiden. Boston, pp. 127-173.
- Humble, Noreen (2020), "Worn out in the Reading: Xenophon's *Cyropaedia* in the Sixteenth Century", in: *Ancient Information on Persia Re-assessed: Xenophon's Cyropaedia*, Proceedings of a Conference Held at Marburg in Honour of Christopher J. Tuplin, December 1–2, 2017, edited by Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 341-366.
- Ianziti, Gary (2012), *Writing history in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the uses of the past*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

- James I (1887), *Basilicon Doron or his Majesty's instructions to his dearest sonne Henry the Prince*, written by King James I, reprinted from the excessively rare privately- printed edition of Edinburgh, 1599, London, printed by Werthelmer, Lea & Co, circus place.
- Jerlerup, Torbjörn (2003), "The Renaissance, and the Rediscovery of Plato and the Greeks", in: *Fidelio, Journal of Poetry, Science, and Statecraft*, Vol. 12, No. 3 Fall 2003, pp. 36-55.
- Loloi, Parvin (2010), "Portraits of the Achaemenid Kings in English Drama: Sixteenth–Eighteenth Centuries", in: *The World of Achaemenid Persia History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, edited by John Curtis and St John Simpson, Proceedings of a conference at the British Museum 29th September–1st October 2005, I.B. Touris & Co Ltd. London. New York, pp. 33-40.
- Luther, Martin (1960 A), "An Open Letter to the Christian Nobility of the German Nation", in: *Three Treatises Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press.
- Luther, Martin (1960 B), "The Babylonian Captivity of the Church", in: *Three Treatises Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press.
- Marraro, Howard R (1943), "Unpublished Correspondence of Jefferson and Adams to Mazzei", in: *The Virginia Magazine of History and Biography*, Vol LI, No. 2, pp. 113-133.
- Matijasic, Ivan (2018), *Shaping the canons of ancient Greek historiography: imitation, classicism, and literary criticism*, Walter de Gruyter Gmb H, Berlin/Boston.
- McCabe, Ina Baghdiantz (2008), *Orientalism in early modern France: Eurasian trade, exoticism, and the Ancien Régime*, Berg, Oxford. New York.
- Millicent Sowerby, Emily (1983), *Catalogue of the Library of Thomas Jefferson. 5 Books*, Washington, D.C.: The Library of Congress, 1952-59.
- Pereze Martin, Inmaculada (2013), "The Reception of Xenophon in Byzantium: The Macedonian Period", in: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 53 (2013) 812–855.
- Pownall, Franes (2020), "Xenopho's Cyropaedia and Greek Historiography", in *Ancient Information on Persia Reassessed: Xenophon's Cyropaedia proceedings of a conference held at Marburg in honour of Christopher J. Tuplin*, edited by: Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 3-18.
- Ramsay, Andrew Michael (1730), *The Travels of Cyrus to which is annex'd, A discourse upon the theology and mythology of the pagans*, Vol I, London, Woodward.
- Rhodes, P. J (2007), "Documents and the Greeks Historians", in: *Acompanion to Greek and Roman Historiography*, Vol I, edited by: John Marincola, Blackwell Publishing, pp. 56-66.
- Saarinen, Risto (2011), *Weakness of will in Renaissance and Reformation Thought*, Oxford University Press.
- Sancisi-Weerdenburg, Heleen (2010), "The Death of Cyrus: Xenophon's Cyropaedia as a Source for Iranian History", in: *Oxford Readings in Classical Studies Xenophon*, edited by: Vivienne J. Gray, Oxford University Press, pp. 439-453.
- Sidney, Sir Philip (1890), *An Apology for Poetry*, edited with introduction and notes by Albert S. Cook, Boston, Published by Ginn & Company.

- Stadter, Phillip. A (2002), "Historical Thought in Ancient Greece", in: *A Companion to Western Historical Thought*, edited by: Lloyd Kramer and Sarah Maza, pp. 35-59.
- Stoneman, Richard (2020), "Xenophon's *Education of Cyrus* in Early Modern Europe", in: *Ancient Information on Persia Re-assessed: Xenophon's Cyropaedia*, Proceedings of a Conference Held at Marburg in Honour of Christopher J. Tuplin, December 1-2, 2017, edited by Bruno Jacobs, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, pp. 325-339.
- Wieshöfer, Josef (2017), "Cyrus the Great and the sacrifices for a dead king", in: *Ancient Historiography on war and Empire*, edited by Timothy Howe, Sabine Müller and Richard Stoneman, Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, pp. 55-61.
- Wilson, N.G (1992), *From Byzantium to Italy*, London: Duckworth.
- Xenophon (1914), *Cyropaedia*, translated by Walter Miller, 2 Volumes, London: William Heinemann, New York: the Macmillan co.